

SOSYAL GÜVENLİK HAKKININ BİREYSEL BAŞVURU YOLUNA KONU EDİLEBİLİRLİĞİ*

(THE POSSIBILITY OF INDIVIDUAL APPLICATION ROUTE FOR THE RIGHT TO SOCIAL SECURITY)

Enes KETHÜDA**

Özet: İnsan yaşamına sosyoekonomik bakımdan asgari bir standart sağlama işlevi nedeniyle insan hakları ve insan haysiyeti açısından önemli bir yeri olan sosyal güvenlik hakkı, sosyal haklar arasında yer almasının bir sonucu olarak pek çok hukuk düzeninde dava edilebilirlik bakımından zayıf bir rejime tabidir. Bu makale, dava edilebilirlik sorunu bağlamında sosyal güvenlik hakkının İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi (İHAS) ve Anayasa’da öngörülen bireysel başvuru mekanizmaları kapsamında dolaylı olarak yargılanabilirliğini içtihat hukuku temelli ve karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele almaktadır. Anılan belgelerin koruyucusu konumundaki İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi (İHAM) ve Anayasa Mahkemesi (AYM), taraf devletlerin hâlihazırda vadettiği sosyal güvenlik ödenekleriyle ilgili -bir kısmı oldukça karmaşık sosyoekonomik meselelere dair olan- şikâyetleri adil yargılanma hakkı, mülkiyet hakkı, özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı ve ayrımcılık yasağı olmak üzere bireysel başvuru usulü kapsamındaki haklar çerçevesinde yargılanabilir bulmuştur. Bu kapsamda ki incelemede her iki Mahkemenin de sosyal güvenlik ödemelerini klasik haklar kapsamında görme konusunda istekli olduğu ancak esasa dair incelemede -sosyal güvenlik sisteminin kaynaklara bağımlı niteliği ve politik yönüne atıfla- kamusal makamlara geniş bir takdir marjı bıraktığı gözlemlenmiştir. Öte yandan hak öznelerinin hassas kategorilerde yer aldığı ve hak öznelerine katlanılamaz sosyoekonomik külfetler yüklediği durumlardaysa geniş takdir alanı, sosyal güvenlik hakkı lehine sonuca ulaşılmasına engel olmamaktadır. Ayrıca makalede sosyal devlet ilkesini ve sosyal hakları barındıran bir anayasayla yetkilendirilmiş ulusal bir mahkeme olan AYM’nin, hakların kap-

* Bu makale, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde yazılmakta olan ve sosyal hakların bireysel başvuru mekanizmalarına konu edilebilirliğini ele alan doktora tezinden türetilmiştir.

** Arş. Gör., Trabzon Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, eneskethuda@trabzon.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7896-8973, Makalenin Gönderim Tarihi: 14.05.2024, Kabul Tarihi: 03.08.2024

samı ve kamusal makamlara bırakılan takdir marjı konusunda kendi kendini uluslararası bir mahkeme olan ve bu nedenle egemenlik temelli çekinceleri hesaba katmak zorunda olan İHAM'ın yaklaşımıyla sınırlandırması eleştirilmiş, Mahkemenin daha aktivist bir yaklaşım benimsemesi gerektiği savunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Haklar, Sosyal Güvenlik Hakkı, Bireysel Başvuru Yolu, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi, Anayasa Mahkemesi

Abstract: The right to social security, which plays an essential role in terms of human rights and human dignity due to its function of providing a minimum socio-economic standard for human life, is subject to a weak regime in terms of enforceability in many legal orders as a result of being among the social rights. This article employs a case law-based and comparative approach to examine the litigability of the right to social security under the individual application mechanisms provided by European Convention on Human Rights (ECHR) and the Turkish Constitution. The European Court of Human Rights (ECtHR) and the Turkish Constitutional Court (TCC), which are the guardians of the aforementioned instruments, have determined that complaints about social security benefits already promised by States Parties—some of which are related to complex socio-economic issues—are triable within the framework of rights under the individual application procedure. This includes the right to a fair trial, the right to property, the right to respect for private and family life, and the prohibition of discrimination. In this context, it was observed that both courts were willing to consider social security payments within the scope of classical rights. However, they left a wide margin of appreciation to the public authorities in the examination of the merits, referring to the resource-dependent nature and political aspect of the social security systems. Conversely, in instances where the subjects of rights belong to vulnerable categories and are subjected to unbearable socioeconomic burdens, the wide margin of appreciation does not preclude the conclusion in favor of the subjects' right to social security. Moreover, the article critiques the fact that the Constitutional Court, as a national court authorized by a constitution that embodies the principle of the social state and social rights, limits itself to the approach of the ECtHR, which is an international court and therefore has to take into account sovereignty-based reservations regarding the scope of rights and the margin of appreciation left to public authorities. The article argues that the Court should adopt a more activist approach.

Keywords: Social Rights, the Right to Social Security, Individual Application, European Court of Human Rights, Constitutional Court

GİRİŞ

Sanayi Devrimi sonrası alt sınıflarının içinde bulunduğu olumsuz sosyoekonomik koşullara karşı tepkinin ürünü olarak doğan sosyal haklar, insan hakları arasında hiçbir zaman hak ettiği değeri bulama-

muş, klasik haklarla kıyaslandığında üvey evlat muamelesi görmüştür. Özellikle de 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren serpilen neoliberal ekonomi dalgasıyla sosyal hakların pratikteki önemi katlanarak artmış ancak talep edilebilirliği konusundaki gelişim seyri bu ihtiyacı gide-rememiştir. Sosyal haklar, devletin sosyoekonomik hayattaki rolünü reddeden liberal anlayışa dayanan ideolojik nedenlerin etkisiyle teorik ve pratik düzeyde zayıf kalmıştır.

Sosyal haklar arasında önemli bir yeri olan sosyal güvenlik hakkı, karşılaşabilecekleri yoksulluk, hastalık, engellilik, işsizlik, yaşlılık riskleri karşısında öznelerine asgari bir geliri ve yaşam standardını garanti etme işlevine sahiptir. Bu işlev, devlet tarafından oluşturulan sosyal güvenlik sistemlerinin sunduğu, katkıya dayanan veya dayanmayan çeşitli ödenekler eliyle hayata geçer. Böylece sosyal güvenlik hakkı, insan yaşamının çeşitli boyutlarına asgari bir sosyoekonomik standart garanti ederek sosyal haklar ve insan hakları arasında ve bunların ulaşmayı hedeflediği insan haysiyeti kavramı bakımından vazgeçilmez bir yer işgal eder. Ancak bu önemli fonksiyonuna rağmen sosyal güvenlik hakkı gerek uluslararası insan hakları hukukunda gerekse ulusal anayasal düzenlemelerde sosyal hakların makus talihini paylaşmıştır.

Sosyal hakların ve bunlar arasındaki sosyal güvenlik hakkının talep edilebilir haklar olmadığına dair teorik kabuller, İHAS ve Anayasa'daki bireysel başvuru sisteminin biçimlendirilmesi aşamasına da yansımıştır. İHAS'ta bilinçli olarak yer verilmeyen sosyal haklar, bununla bağlantılı olarak Anayasa'nın bireysel başvuru için öngördüğü koruma alanının da dışında kalmıştır. Ancak insan haklarının bütünselliği ve karşılıklı bağımlı yapısı, sosyal haklar kapsamında yer alan pek çok menfaatin, klasik haklar sayesinde ve bünyesinde korunmasını sağlamaktadır. Böylece söz gelimi, sağlık bakımı, beslenme gibi bedensel sosyoekonomik ihtiyaçlardan yoksun kimselerin bu hakları, çeşitli klasik hakların bir bileşeni olan fiziksel ve zihinsel bütünlük hakkı; işverenini eleştiren bir işçinin çalışma hakkı, ifade özgürlüğü; konutundan tahliye edilen hak öznesinin barınma hakkı, özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı kapsamında gündeme gelebilmektedir.

Sosyal güvenlik hakkı da tıpkı bir önceki paragrafta anılan sosyal haklar gibi bireysel başvuru yolunun kapsamında yer alan bazı haklar çerçevesinde koruma görmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, sosyal

güvenlik hakkının bireysel başvuru mekanizmaları kapsamında yer alan hangi haklar kapsamında ve ne ölçüde korunabileceğini ortaya koymaktır. Ayrıca bu kapsamdaki incelemede Mahkemelerin sosyal hakların -en tartışmalı yönü olan- maliyet gerektirme özelliği karşısında nasıl bir yaklaşım sergilediği değerlendirilecektir. Böylece bireysel başvuru hakkının Türkçe literatürde üzerinde pek durulmayan sosyo-ekonomik boyutu, sosyal güvenlik hakkı nezdinde ele alınmış olacaktır.

Mevcut makalede esasen içtihat hukuku temelli bir metot benimsenecektir. Bu kapsamda sosyal güvenlik hakkına ilişkin nispeten gelişkin bir birikime sahip olan İHAM'ın içtihadına öncelik verilecektir. Anayasa Mahkemesinin içtihadıysa ulusal bir Mahkeme olmasının doğurduğu farklı dinamiklerin ışığında, İHAM kararlarıyla karşılaştırmalı bir biçimde ele alınacaktır. Ayrıca çalışmada, sosyal hakların ve sosyal güvenlik hakkının anlamı, kapsamı ve gerektirdiği yükümlülükler bakımından sosyal haklara özgü uluslararası belgeler olan ve Türkiye'nin de taraf olduğu Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (ESKHS) ve Avrupa Sosyal Şartı'nın (ASS) rehberliğinden faydalanılacaktır.

Çalışmada öncelikle sosyal güvenlik hakkının anlamı ve insan hakları arasındaki yeri ele alınacaktır. Takip eden ikinci bölümdeyse sosyal güvenlik hakkının ve aslında daha genel olarak sosyal hakların yargılanabilirliği sorunu, bu sorunun giderimi için geliştirilen öneriler ile bunlar arasında özellikle de çalışmanın temelinde yer alan ve insan haklarının bütünselliğine dayanan dolaylı koruma yöntemi incelenecektir. Dahası yine ikinci bölümde, sosyal hakları klasik hakların çatısı altında korunabilir hâle getiren dolaylı koruma yönteminin İHAM ve AYM pratiğindeki yansıması, teorik altyapısına da temas edilerek önce sosyal haklar bakımından genel olarak daha sonra sosyal güvenlik hakkı bakımından özel olarak ele alınacaktır. Sosyal güvenlik hakkının bireysel başvuru usulüne konu edilebilirliğini içtihat hukuku temelinde ele alan üçüncü bölümdeyse İHAM'ın ve AYM'nin adil yargılanma hakkı, mülkiyet hakkı, özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı ve ayrımcılık yasağı kapsamında verdiği ve sosyal güvenlik ödeneklerini konu edinen kararları karşılaştırmalı bir biçimde ele alınacaktır.

I. SOSYAL GÜVENLİK HAKKININ ANLAMI

Sosyal güvenlik hakkı, insan haklarının herkes için anlamlı bir biçimde hayata geçebilmesi ve herkesin insan haysiyetine yaraşır standartlara uygun bir yaşam sürebilmesinin güvencesidir. Bu yönüyle hak, sosyal devlet ilkesiyle yakından bağlantılıdır. Sosyal devlet, gerektiğinde yetki alanındaki hak öznelerine yoldaşlık ederek onları kaderlerine terk etmeyen ve bu uğurda sosyal adaleti ve herkes için insan haysiyetinin gerektirdiği asgari koşulları sağlayan devlet olarak anlamlandırılabilir.¹ Sosyal güvenlik hakkı, sahip olduğu yeniden dağıtıcılık rolü sayesinde yoksulluğun azaltılmasını ve sosyal dışlanmanın önlenmesini sağlayarak sosyal devlet ilkesinin anılan amaçlarının hayata geçmesine katkı sunar. Sağlık, çalışma, eğitim, barınma gibi diğer sosyal hakların tematik koruyuculuğu karşısında sosyal güvenlik hakkı, öznelerine çok yönlü bir asgari güvence sunar. Nitekim sosyal güvenlik hakkı aşağıda ele alınacak olan mahkeme kararlarında da gözlemlenebileceği üzere yer aldığı bağlama göre, sağlık, yaşlılık, malullük, işsizlik, kaza, ölüm, barınma, aile yaşamının desteklenmesi gibi pek çok farklı temayla bağlantılı olarak güvence sunma özelliğine sahiptir.

Bu önemli rolü nedeniyle sosyal güvenlik hakkı, diğer pek çok uluslararası ve ulusal insan hakları belgesinin yanı sıra, Birleşmiş Milletler (BM) bünyesindeki ESKHS, Avrupa Konseyi bünyesindeki ASŞ ve Anayasa'da kendisine yer bulmuştur. Söz konusu belgelerin koruma organları, sosyal güvenlik hakkının kapsamını ortaya koyan çeşitli genel yorum,² görüş ve kararlar üretmektedir.

Sosyal güvenlik hakkını devletin Anayasa'daki özgürleştirme ödevinin (m. 5) bir yansıması olarak ele alan Anayasa Mahkemesine

¹ Paralel yönde bkz. Murat Sevinç, "Bülent Tanör ve Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar", *Anayasa Hukuku Dergisi*, 2013, C. 2, S. 1, s. 158; AYM, E.2012/97, K. 2013/51, 03/04/2013; AYM, E. 1988/19, K. 1988/33, 26/10/1988. Sosyal devlet ilkesini tarihsel ve ideolojik arka planıyla birlikte ele alan bir çalışma için bkz. Bülent Tanör, *Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar*, 2. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2022, ss. 91-94.

² Genel yorumlar koruma organlarının ilgili sözleşmede yer alan hakların ve diğer hükümlerin anlamlarını ve taraf devletlere yüklediği ödevleri soyut bir biçimde açıklığa kavuşturma işlevine sahiptir. Şu an itibarıyla BM Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin ESKHS'yi açıklayan toplam 26 genel yorumu vardır.

göre Anayasa'nın 60. maddesinde³ yer alan bu hakkın anlamı ve amacı şöyledir:

"Sosyal güvenlik, bireylerin istek ve iradeleri dışında oluşan sosyal risklerin kendilerinin ve geçindirmekle yükümlü oldukları kişilerin üzerindeki gelir azaltıcı ve harcama artırıcı etkilerini en aza indirmek, ayrıca sağlıklı ve asgari hayat standardını güvence altına alabilmektir. Bu güvencenin gerçekleştirilebilmesi için sosyal güvenlik kurumları oluşturularak, kişilerin yaşlılık, hastalık, malullük, kaza ve ölüm gibi sosyal risklere karşı asgari yaşam düzeylerinin korunması amaçlanmaktadır."⁴

BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesinin (ESHK) sosyal güvenlik hakkına (ESKHS m. 9) dair 19 No.lu Genel Yorum'una göre sosyal güvenlik hakkı diğerlerinin yanı sıra esasen üç temel bileşene sahiptir. Bunlar (a) Hastalık, engellilik, annelik, iş kazası, işsizlik, yaşlılık veya bir aile üyesinin ölümünden kaynaklanan işle ilgili gelir eksikliğinin giderilmesi; (b) herkesin sağlık hizmetlerine erişiminin sağlanması; (c) özellikle çocuklar ve bakmakla yükümlü olunan yetişkinler için yetersiz aile geliri gibi risklerden korunmayı güvence altına almak için ayrımcılık yapılmaksızın nakdi veya aynı yardımlara erişebilme ve bu yardımların sürdürülmesi haklarıdır.⁵ Böylece Sözleşme'ye göre taraf devletler, çeşitli nedenlerle yoksul ve yoksun durumdaki hak öznelerine asgari bir yaşam standardı garanti eden sosyal güvenlik sistemleri kurmakla yükümlü kılınmıştır.

Yine Avrupa Sosyal Haklar Şartı sosyal güvenlik hakkını 12. ve devamı maddelerinde benzer bir özle ele almıştır. Şart'ın bekçisi konumundaki Avrupa Sosyal Haklar Komitesi, taraf devletlerin oluşturacağı sosyal güvenlik sistemlerinin hak öznelerinin karşılaşacağı geleneksel riskleri kapsamayı gerektiğini vurgulamaktadır. Buna göre sosyal güvenlik sistemleri en azından tıbbi bakım, hastalık bakımı, işsizlik yardımı, yaşlılık yardımı, iş kazası yardımı, aile ve annelik yardımı gibi kişisel ve toplumsal risklere karşı güvence sunmalıdır.⁶ Ayrıca

³ "Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet, bu güvenliğini sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar."

⁴ AYM, E.2006/111, K.2006/112, 15/12/2006.

⁵ Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General Comment 19: The Right to Social Security (art. 9), 2007, §§ 1-3, 13-21.

⁶ Council of Europe, "Digest of the Case Law of The European Committee of Social Rights", 2022, s. 120, [https://rm.coe.int/digest-ecsr-prems-106522-web-en/1680a95dbd\(21/03/2024\)](https://rm.coe.int/digest-ecsr-prems-106522-web-en/1680a95dbd(21/03/2024)).

Komiteye göre sosyal güvenlik sistemleri ayrımcı olmamalı ve sosyal adalet ilkesine uygun bir biçimde mümkün olduğunca kapsayıcı olmalıdır.⁷

Anılan belgelerin ve koruma organlarının tamamı sosyal güvenlik hakkının öznelere için müşkül durumlara karşı asgari yaşam standardı oluşturma işlevine vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla sosyal güvenlik hakkının temel fonksiyonu, herkesin insan haklarının ve insan haysiyetinin gerektirdiği asgari sosyoekonomik koşullara sahip olmasını temin etmektir. Bu yönüyle sosyal güvenlik hakkı bugünün bireyci toplumsal yaşamı bakımından elzemdir. Zira sosyal düzeydeki bireycilik, güçlüğü düşmüş pek çok hak öznesinin ancak sosyal güvenlik sistemlerinin sağladığı güvencelerle hayata tutunabilmesine yol açmaktadır. Sosyallik vasfını haiz olan devletler, sahip olduğu bu niteliğin hakkını en zor zamanlarda hak öznelere yanına durarak verebilir.

II. SOSYAL GÜVENLİK HAKKININ YARGILANABİLİRLİĞİ VE BİREYSEL BAŞVURU HAKKININ KAPSAMI

A. Sosyal Hakların Yargılanabilirliğine Dair Sorunlar ve Çözüm Önerileri

İkinci kuşak haklar arasında yer alan sosyal güvenlik hakkı, pozitif statü hakları olarak da anılan sosyal ve ekonomik haklar arasında yer alır. Söz konusu hak kategorisiyle ilgili genel sorun, bunların talep edilemez ve yargılanamaz olduğuna dair yaygın bir kanaatin varlığıdır. Buna göre sosyal hakların kapsamı ve taraf devletlere yükledikleri ödevler belirsizdir.⁸ Ayrıca sosyal haklar pozitif yükümlülükler gerektirir ve sınırlı mali kaynaklara bağımlıdırlar, bu nedenle talep edilmeleri ve tamamen hayata geçirilmeleri mümkün değildir.⁹ Dahası sınırlı mali kaynakların kamusal ihtiyaçlara nasıl taksim edileceği politik ma-

⁷ ibid.

⁸ Serkan Yolcu, *Anayasa Yargısında Sosyal Hakların Korunması*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018, ss. 92, 112-113; Tolga Şirin, "Bir İhtimal Daha Var O da Ölmek mi Dersin? (Sosyal İnsan Haklarının Anayasa Şikâyeti Yoluyla Dava Edilebilirliği Lehtine Tezler ve Öneriler)", *Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu IV Bildiriler*, İstanbul: Petrol-İş Yayını, 2014, s. 343.

⁹ ibid, Yolcu, ss. 92, 113 vd.; Tanör, ss. 8-10.

kamların yetkisinde ve takdir alanında olup yargısal makamların bu meseleler hakkında karar verecek donanımı yoktur.¹⁰

Literatürde sosyal hakları ötekileştiren bu argümanlar, insan haklarının bütünselliği ilkesine, sosyal haklarla klasik haklar arasındaki benzerliklere ve sosyal hakların yargılanabilirliğini gösteren örneklerle dayanan karşı tezlerle çürütülmüştür. Buna göre sosyal haklardan yoksun bir insan hakları anlayışı toplumun önemli bir bölümü için gerçek bir özgürlük vaadinde bulunamaz ve klasik hakların teorik ve hayali olarak kalmasına yol açar.¹¹ Ayrıca tıpkı sosyal haklar gibi klasik haklar da bazı belirsizlikler içerir, maliyet gerektirir ve politik karar alım süreçleriyle yakından ilgilidir.¹² Söz gelişi özel yaşama saygı hakkı, ifade özgürlüğü, kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı gibi pek çok klasik hak muğlak ve açık dokulu bir biçimde formüle edilmekte ve yargısal pratiklerle anlam bulmaktadır. Söz konusu haklarla ilgili yargısal pratik oluşturabilen mahkemeler pekâlâ sosyal haklarla için de genelgeçer ilkeler oluşturabilir.¹³ Maddi ve manevi bütünlüğün korunması hakkıysa gerektirdiği güvenlik teşkilatı, hastaneler, personel, personelin eğitilmesi ve ekipman için en az sosyal haklar kadar ciddi harcamalar yapılmasını ve politika üretilmesini gerekli kılar.¹⁴ O hâlde

¹⁰ Tolga Şirin, “Bir İhtimal Daha Var O da Ölmek mi Dersin? (Sosyal İnsan Haklarının Anayasa Şikayeti Yoluyla Dava Edilebilirliği Lehine Tezler ve Öneriler)”, s. 343; Malcolm Langford, “The Justiciability of Social Rights: From Practice to Theory”, *Social Rights Jurisprudence: Emerging Trends in International and Comparative Law*, ed. Malcolm Langford, New York: Cambridge University Press, 2008, s. 30.

¹¹ Yolcu, s. 95; Tanör, ss. 63-65.

¹² Ida Elisabeth Koch, “Economic, Social and Cultural Rights as Components in Civil and Political Rights: A Hermeneutic Perspective”, *The International Journal of Human Rights*, 2006, C. 10, S. 4, s. 406; Engin Yıldırım, “Uluslararası Deneyimler Işığında Sosyal Hakların Dava Edilebilirliği ve Anayasa Yargısı: Bir Scylla ve Charybdis İkilemi mi?”, Haşim Kılıç’a Armağan, ed. Ali Rıza Çoban vd., Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2015, s. 1133 vd; Tolga Şirin, “Bir İhtimal Daha Var O da Ölmek mi Dersin? (Sosyal İnsan Haklarının Anayasa Şikâyeti Yoluyla Dava Edilebilirliği Lehine Tezler ve Öneriler)”, s. 343.

¹³ Aoife Nolan vd., *The justiciability of social and economic rights: An updated appraisal*, New York: CHRGI Working Paper no. 14, 2007, s. 11.

¹⁴ Ruth Gavison, “On the Relationships Between Civil and Political Rights, and Social and Economic Rights”, *The Globalization of Human Rights*, ed. Jean-Marc Coicaud, Michael W. Doyle, Anne-Marie Gardner, Tokyo/New York/ Paris: United Nations University Press, 2003, ss. 34-35.

söz konusu eleştiri ve tereddütler pek çok pozitif yükümlülük gerektiren klasik haklar bakımından da geçerlidir.¹⁵ Son olarak belirtmek gerekir ki diğerleri arasında özellikle de Güney Afrika, Kolombiya, Hindistan ve Alman Anayasa Mahkemelerinin içtihadı birikimi, sosyal hakların yargılanabilir olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁶

Ne var ki yargılanabilirlik karşıtı argümanlar bazı istisnalar dışında sosyal haklara ilişkin maddi düzenlemeler ve denetim sistemleri üzerinde hâlâ baskın bir etkiye sahiptir.¹⁷ Bunun sonucunda klasik haklar için öngörülen emredici lafız ve etkili denetim sistemleri sosyal haklara sıra geldiğinde zayıf maddi düzenlemelere ve mekanizmalara dönüşmektedir. Böylece sosyal haklar ekonomik kaynaklara bağımlı oldukları ve politik alanda kaldıkları gerekçeleriyle normatif bakımdan zayıf bir biçimde ele alınmıştır.¹⁸ Kamusal makamlar sosyal haklardan doğan ödevleri bakımından geniş bir takdir alanına sahiptir ve bunlar klasik haklar gibi talep edilebilir ve yargılanabilir değildir.¹⁹

Nitekim sosyal haklarla ilgili maddi düzenlemeler ve denetim sistemleri klasik haklarla karşılaştırıldığında oldukça zayıftır. Söz gelimi BM bünyesinde yer alan BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin (MSHS) taraf devletlerin yükümlülüklerini açıklayan ikinci maddesi koşulsuz bir yükümlülük öngörmekteyken (to ensure) onun ikizi olduğu iddia edilen ESKHS'nin konu bakımından koşut ikinci maddesi taraf devletlerin yükümlülüklerini mevcut kaynakları ölçüsünde, zamanla ve kademeli olarak gerçekleştirmek için gerekli tüm adımları atmayı (to undertake to take steps) vadettiğinden söz etmektedir.²⁰

¹⁵ Yolcu, ss. 52-56, 118.

¹⁶ Detaylı inceleme için bkz. ibid, ss. 110, 161 vd; Bertil Emrah Oder, "Devletin Olumlu Edimini Gerektiren Sosyal Hakların Anayasal Düzeyde Korunması ve Yargısal Tutumlar", *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 1, 2008, ss. 199-232; Ingrid Leijten, "The German Right to an Existenzminimum, Human Dignity, and the Possibility of Minimum Core Socioeconomic Rights Protection", *German Law Journal*, C. 16, S. 1, 2015, ss. 23-48

¹⁷ Langford, s. 30; Yolcu, ss. 92 vd.

¹⁸ Sosyal haklara ilişkin düzenleme biçimleri için bkz. Tanör, ss. 165-187.

¹⁹ Virginia Mantouvalou, "The Case for Social Rights", *Debating Social Rights*, ed. Conor Gearty, Virginia Mantouvalou, Oxford: Hart Publishing, 2010, s. 5.

²⁰ "Taraf devletlerin tamamı, Sözleşme'de tanınan hakların kademeli şekilde ve tam olarak hayata geçirilmesini sağlamak amacıyla... mevcut kaynaklarının azamisi ölçüsünde, yasal tedbirlerin kabulü de dahil olmak üzere gerekli tüm adımları atmayı vadeder."

Bunun gibi İHAS ile kıyaslandığında içerik ve bağlayıcılık yönünden muğlak hükümler içeren²¹ ASŞ, taraf devletlere belirli sınırlar çerçevesinde hangi hükümlerle bağlı olacağını seçme özgürlüğü tanımaktadır.²² Yine Anayasa'nın 65. maddesi²³ ve AYM'nin onu yorumlama biçimi, sosyal hakların ekonomik kaynaklara bağımlı olduğunu ve devletin takdir alanında kaldığını kabul etmektedir.²⁴

Sosyal hakların normatif varlığını ve yargılanabilirliğini reddeden tutum, bunlar için öngörülen denetim sistemleri bakımından da yansıma bulmuştur. Sosyal haklar, ESKHS, ASŞ ve Anayasa'da, klasik hakların sahip olduğu etkili ve bağlayıcılığa sahip denetim sistemlerinden yoksundur. Sosyal hakların denetim sistemiyle ilgili sorunlar genel hatlarıyla üç başlıkta toplanabilir: 1- İstisnalar bir kenara bırakılırsa²⁵ sosyal haklara bireysel başvuruya konu olma imkânı tanınmamıştır. 2- Denetim organları bağlayıcı karar alma yetkisinden yoksundur.²⁶ 3- Siyasi makamlar gerek denetim organlarının oluşumunda gerekse denetim sonucu verilen karar ve görüşlerin izlenmesinde baskın rol oynamaktadır.²⁷ Diğer bir ifadeyle -her ne kadar son dönemlerde bu konuda çeşitli olumlu gelişmeler olmuşsa da- genel olarak sosyal haklarla ilgili denetim sistemlerinin etkililiği oldukça zayıftır.

Sosyal haklara ilişkin maddi düzenlemelere ve denetim sistemlerine yansıyan normatiflik ve yargılanabilirlik sorunlarının çözümü için

²¹ İzzet Mert Ertan, *Sosyal Hakların Uluslararası Korunması ve Avrupa Sosyal Şartı Sistemi*, İstanbul: Beta Yayınları, 2015, s. 100.

²² Bkz. ASŞ'nin "Üstlenimler" başlıklı 20/1-b hükmü.

²³ "Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir."

²⁴ Kuddis Büyükağıllı, B. No: 2014/3941, 5/10/2017, § 59; Ayrıca bkz. İsmail Hakkı Bulunmaz, B. No: 2014/2960, 4/10/2017, §§ 66-67.

²⁵ Bunlardan biri 2013 yılında yürürlüğe giren ESKHS/Ek Protokol'ün öngördüğü bireysel başvuru usulüdür. Ancak bu usulde inceleme bir "karar" ile değil tavsiye niteliğindeki "görüş" ile (views) sonuçlanır. Ayrıca Komite, mahkeme niteliğini haiz değildir. Komitenin verdiği bireysel başvuru kararlarının çevirisi için bkz. Tolga Şirin, Can Yalçın Armutcuoğlu (ed.), *Sosyal Haklar*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 2023.

²⁶ ibid; Koch, "Economic, Social and Cultural Rights as Components in Civil and Political Rights: A Hermeneutic Perspective", s. 406.

²⁷ Urfan Khaliq, Robin Churchill, "The European Committee of Social Rights", *Social Rights Jurisprudence: Emerging Trends in International and Comparative Law*, ed. Malcolm Langford, New York: Cambridge University Press, 2008, s. 428.

çeşitli öneriler geliştirilmiştir.²⁸ Bunların bir kısmı sosyal hakların en azından özünü korumayı mümkün kılan bir yaklaşım geliştirilmesi²⁹ gerektiğini savunurken diğer bir kısmı, uluslararası insan hakları belgelerinde sosyal haklarla ilgili sorunları gideren değişiklikler yapmayı, bunlara yeni protokoller eklemeyi önermektedir.³⁰ Bu doğrultuda sosyal hakların İHAS'a eklenmesine yönelik üç girişim olmuşsa da bunlar çeşitli sebeplerle akim kalmıştır.³¹

Mevcut çalışmanın temelinde yatan diğer bir yaklaşımsa sosyal hakların hâlihazırda güçlü düzenlemelerle ve koruma mekanizmalarıyla güvence altına alınan medeni ve siyasi haklar kapsamında dolaylı olarak korunmasıdır (indirect protection). Söz konusu koruma yöntemi esas itibarıyla insan haklarının bütünselliği ve karşılıklı bağımlılığı ilkelerine dayanmaktadır. Anılan ilkelere göre insan hakları ancak bir bütün hâlinde ve birbirlerine destek olarak hak öznelere gerçek bir özgürlük ve haysiyetli bir yaşam sunabilir. Diğer bir ifadeyle insan hakları birbirine bağımlıdır ve ancak birbiriyle dayanışma hâlinde gerçek anlamda hayata geçebilirler.³² Bunun bir sonucu olarak insan hakları, birbiriyle olan organik ya da bağlamsal iç içe geçmiş-

²⁸ Bu konuda bkz. Şirin, "Bir İhtimal Daha Var O da Ölmek mi Dersin? (Sosyal İnsan Haklarının Anayasa Şikayeti Yoluyla Dava Edilebilirliği Lehine Tezler ve Öneriler)", ss. 341-66.

²⁹ İzzet Mert Ertan, "Sosyal Hakların Özütü: Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi Standartlarında Öz/Çekirdek Yükümlülükler", Sosyal Adalet için İnsan Hakları: Sosyal Haklar, ed. Kuvılcım Akkoyunlu Ertan, Filiz Kartal, Yeliz Şanlı Atay, Ankara: TODAİE Yayınları, 2014, ss. 85-86, 92-93; CESCR, General Comment No. 3: The Nature of States Parties Obligations, 1990, § 10.

³⁰ Chisanga Puta-Chekwe, Flood Nora, "From Division to Integration: Economic, Social, and Cultural Rights as Basic Human Rights", Giving Meaning to Economic, Social, and Cultural Rights, ed. Isfahan Merali, Valerie Oosterveld, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2001, s. 45. causing the pole inequality relations between men and women. Therefore, in this study wanted to dismantle the detail view of some theories, both social and feminist about gender relations in the family. Each of these theories (structural functional, conflict and feminist

³¹ Bu konuda bkz. Ida Elisabeth Koch, Human Rights as Indivisible Rights: The Protection of Socio-Economic Demands under the European Convention on Human Rights, Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2009, ss. 321-26.

³² Nitekim Dünya İnsan Hakları Konferansında kabul edilen Viyana Bildirisi ve Eylem Planı'nda insan haklarının "... indivisible (bölünmez), interdependent (karşılıklı bağımlı) ve interrelated (karşılıklı ilişkili) ..." olduğu vurgulanmaktadır. (Vienna Declaration and Programme of Action <<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/vienna.aspx> (26/11/2023)).

lik düzeylerine göre bir diğerinin çatısı altında korunabilmektedir.³³ Böylece bu yöntem, anayasalarda ve insan hakları metinlerinde hak ettiği değeri bulamayan sosyal hakların klasik haklar vasıtasıyla belirli bir düzeyde korunabilmesine imkân tanımaktadır. Bu metot Türkçe literatürde “bütüncül yaklaşım”, bunun sonucunda sosyal haklar lehine gerçekleşen koruma da dolaylı/sekmeli/yansımalı koruma olarak adlandırılmıştır.³⁴

Dolaylı koruma yaklaşımı diğer pek çok hakkın yanı sıra sosyal güvenlik hakkı bağlamında da yansıma bulmaktadır. Örneğin MSHS’nin denetim organı olan İnsan Hakları Komitesi ilk kez 1987 yılında Hollanda aleyhine sonuçlandırdığı iki kararda ayrımcılık yasağıyla sosyal güvenlik hakkı arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Komite bu kararlarda evli kadınların işsizlik yardımı almak için evli erkeklerden farklı olarak ailenin geçimini sağlayan kişi olduğunu kanıtlamak zorunda kalmasını ayrımcılık yasağının ihlali olarak görmüştür. Üstelik Komite bu sonuca hükûmetin sosyal hakların Sözleşme’nin kapsamının dışında olduğuna dair karşı argümana rağmen ulaşmıştır.³⁵

B. Bireysel Başvuru Sisteminde Sosyal Haklar ve Dolaylı Koruma

1. İHAS Kapsamında

İHAS, içerdiği haklar itibarıyla bir medeni ve siyasi haklar haklar Sözleşmesi’dir. Klasik bakış açısına göre bu haklar, hak öznelere

³³ Martin Scheinin, “Economic and Social Rights as Legal Rights”, *Economic, Social and Cultural Rights: A Textbook*, ed. Asbjorn Eide, Catarina Krause, Allan Rosas, The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 2001, ss. 29–54; Craig Scott, “Interdependence and Permeability of Human Rights Norms: Towards a Partial Fusion of the International Covenants on Human Rights”, *Osgoode Hall Law Journal*, 1989, C. 27, S. 3, ss. 769–878.

³⁴ Ulaş Karan, “Sosyal Hakların Güçlendirilmesi Açısından Bir İmkan: ‘Bütüncül Yaklaşım’”, *Amme İdaresi Dergisi*, 2007, C. 40, S. 3, ss. 31–62; Şirin, “Bir İhtimal Daha Var O da Ölmek mi Dersin? (Sosyal İnsan Haklarının Anayasa Şikayeti Yoluyla Dava Edilebilirliği Lehine Tezler ve Öneriler)”, s. 348; Ertan, *Sosyal Hakların Uluslararası Korunması ve Avrupa Sosyal Şartı Sistemi*, s. 22.

³⁵ HRC, F. H. Zwaan-de Vries/the Netherlands, Communication No. 182/1984, 9/4/1987; S.W.M. Broeks/the Netherlands, Communication No. 172/1984, 9/4/1987.

kamu gücünün keyfi tasarruflarına karşı koruma işlevi görmektedir. Buna karşılık güncel bakış açısı, tüm insan haklarının devlete olumsuz ödevlerin yanı sıra olumlu ödevler yüklediğini göstermektedir.³⁶ Ayrıca insan haklarının karmaşık ve birbirine bağımlı yapısı taraf devletlere her bir hak bakımından hak kategorilerinin sınırlarını aşan çeşitli yükümlülükler getirmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak Sözleşme’de yer alan klasik hakların etkili bir biçimde korunması taraf devletlere sosyoekonomik alana taşan, negatif ve pozitif bazı ödevler yükleyebilmektedir.³⁷

Nitekim Mahkeme ilk kez Airey kararında Sözleşme’nin klasik haklar belgesi olduğunu ancak haklar arasında su geçirmez ayrımların bulunmadığını vurgulamıştır:

“Öte yandan Sözleşme, günümüz koşulları ışığında yorumlanmalıdır ve ele aldığı alanlarla ilgili olarak bireyi gerçek ve pratik bir şekilde korumak için tasarlanmıştır. Sözleşme, esasen medeni ve siyasi hakları ortaya koyarken, bunların birçoğunun sosyal veya ekonomik nitelikte yansımaları vardır. Bu nedenle Mahkeme, tıpkı Komisyon gibi, Sözleşme’nin bir yorumunun sosyal ve ekonomik haklar alanına uzanabileceği gerçeğinin, böyle bir yoruma karşı belirleyici bir faktör olmaması gerektiğini düşünmektedir; bu alanı Sözleşme’nin kapsadığı alandan ayıran su geçirmez bir ayrım yoktur.”³⁸

Mahkeme 1950 yılında kabul edilen Sözleşme’nin esasen klasik haklarla sosyal haklar arasında ayrım yapma fikrini benimsediğini kabul etmekteyse de haklar arasındaki karşılıklı bağımlılık ve geçirgenlik ilişkisinin mutlak bir ayrıma izin vermediğini vurgulamaktadır.³⁹

³⁶ Henry Shue, *Basic Rights: Subsistence, Affluence and U.S. Foreign Policy*, New Jersey: Princeton University Press, 1980, ss. 51-53.

³⁷ Bu konuya dair bazı eserler için bkz. Koch, *Human Rights as Indivisible Rights: The Protection of Socio-Economic Demands under the European Convention on Human Rights*; Ingrid Leijten, *Core Socio-Economic Rights and the European Court of Human Rights*, Cambridge: Cambridge University Press, 2018; Eva Brems, “Indirect Protection of Social Rights by the European Court of Human Rights”, *Exploring Social Rights: Between Theory and Practice*, ed. Daphne Barak-Erez, Aeyal M. Gross, Portland: Hart Publishing, 2007, ss. 135-67;; Colin Warbrick, “Economic and Social Interests and the European Convention on Human Rights”, *Economic, Social, and Cultural Rights in Action*, ed. Mashood Baderin, Robert McCorquodale, Oxford: Oxford Academic, 2007, ss. 241-256.

³⁸ Airey/İrlanda, B. No: 6289/73, 9/10/1979, § 26.

³⁹ Beeler/İsviçre, B. No: 78630/12, 11/10/2022, §§ 50-52.

Bu nedenle “Sözleşme’nin bir yorumu(nun) sosyal ve ekonomik haklar alanına...”⁴⁰ uzanması oldukça doğaldır. Mahkeme bu sonuca ulaşırken Sözleşme’nin etkili korunması prensibine⁴¹ ve dinamik yorum metodu,⁴² teleolojik yorum metodu,⁴³ otonom (özerk) yorum metodu⁴⁴ ile karşılaştırmalı yorum metodu gibi klasik ve Sözleşme’ye özgü çeşitli aktivist ve evrimci yorum yöntemlerine⁴⁵ sıklıkla atıf yapmaktadır.

Söz konusu yorum araçları sayesinde Mahkeme, sosyal haklara sağladığı korumayı, Sözleşme’nin kurucu iradesine rağmen geliştirmiştir. Sözleşme’nin tarihsel amacı, Avrupa’da İkinci Dünya Savaşı öncesinde ortaya çıkan baskı ve tiranlık rejimleri ile savaşın tekrar etmesini önlemek ve bu amaç için bir emniyet supabı oluşturmaktır.⁴⁶ Böylece temel amacı demokrasi ve hukuk devletinin aşınmasını ve yok olmasını engellemek olan kurucular, hak olma niteliği tartışmalı olan sosyal hakları taraf devletler arasındaki konsensüsü zayıflatabileceği gerekçesiyle bilinçli bir biçimde dışlamıştır.⁴⁷ Buna karşılık Mahkeme Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi’ne⁴⁸ uygun olarak başlangıç iradesine yalnızca tamamlayıcı bir rol atfetmekte, Sözleşme’nin “...yazarlarının kırk yıldan daha uzun bir süre önce ifade ettikleri niyetlerine uygun olarak yorumlanamayacağı...” fikrini benimsemektedir.⁴⁹ Dahası Mahkeme, Sözleşme’nin sosyal hakları içermediği itirazları karşısında ASŞ bünyesindeki gelişmelere atıfla taraf devletlerin sosyal hakları güçlendirme iradesi olduğunu kabul etmektedir:

⁴⁰ Beeler/İsviçre, § 51.

⁴¹ Airey/İrlanda, § 24.

⁴² Stec ve diğerler/Birleşik Krallık, B. No: 65731/01, 65900/01 ve 06/07/2005, § 47.

⁴³ M.S.S./Belçika ve Yunanistan, B. No: 30696/09, 21/01/2011, § 253.

⁴⁴ Feldbrugge/Hollanda, B. No: 8562/79, 29/05/1986, § 26-40; Salesi/İtalya, B. No: 13023/87, 26/02/1993, § 18.

⁴⁵ Bu konuda bkz. Janneke Gerards, General Principles of the European Convention on Human Rights, New York: Cambridge University Press, 2019, s. 46 vd.

⁴⁶ David Harris vd., Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku, çev. Mehveş Bingöllü Kılçı, Ulaş Karan, 4. Baskı İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2021, s. 3.

⁴⁷ Council of Europe, Collected Edition of the “Travaux Préparatoires”: Volume I, The Hague: Martinus Nijhoff, 1975, s. 218.

⁴⁸ “... Antlaşmanın hazırlık çalışmaları ve akdedildiği koşullar da dahil olmak üzere, tamamlayıcı yorum araçlarına başvurulabilir.” (. 32/1-b). İHAM, söz konusu hükme doğrudan atıf yapmaktadır. (Naît-Liman/İsviçre, B. No: 51357/07, 15/03/2018, § 192.).

⁴⁹ Loizidou/Türkiye (ön itirazlar), B. No: 15318/89, 23/03/1995, § 71. Ayrıca bkz. Beeler/İsviçre, § 50-52.

“Ancak Mahkeme, üye devletlerin bu tutumuna, Hükûmet tarafından da kabul edildiği üzere, Avrupa Sosyal Şartı mekanizmasını güçlendirme isteğinin eşlik ettiğini gözlemlemektedir. Mahkeme bunu, Sözleşmeci Devletler arasında ekonomik ve sosyal hakların desteklenmesi konusunda bir uzlaşmanın varlığını destekleyen bir argüman olarak görmektedir. Mahkeme, Sözleşme hükümlerini yorumlarken Sözleşmeci devletlerin bu genel isteğini dikkate almaktan kaçınmamaktadır.”.⁵⁰

Neticede Airey kararında temelleri atılan dolaylı koruma yaklaşımı sonraki yıllarda pek çok sosyoekonomik çıkarın Sözleşme kapsamında serpilmesine yol açmıştır. Söz gelimi sağlık hakkı, fiziksel ve zihinsel bütünlükle ilgili haklar olan; yaşama hakkı,⁵¹ işkence ve kötü muamele yasağı⁵² ve özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı⁵³ kapsamında gündeme gelmiştir. Çalışma hakkı, başta özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı⁵⁴ olmak üzere adil yargılanma hakkı,⁵⁵ ayrımcılık yasağı⁵⁶ gibi Sözleşmesel haklar kapsamında koruma görmüştür. Yine barınma hakkı, çoğunlukla özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı⁵⁷ kapsamında olmak üzere Sözleşme çerçevesinde gündeme gelebilmiştir.

2. Anayasa Kapsamında

Bireysel başvuru usulü ilk defa 2010 yılında yapılan değişiklikle Anayasa’ya dahil edilmiştir. Anayasa’nın 148. maddesi bireysel başvuru hakkını Anayasa ve İHAS’ta yer alan ortak hak ve özgürlüklerle sınırlı tutmuştur.⁵⁸ “Ortak alan” koşulunun sonucu olarak bireysel başvuru hakkı, Sözleşme’de yer alan klasik haklarla sınırlı kalmış, Anayasa’nın 41 vd. maddelerinde yer alan sosyal ve ekonomik haklar

⁵⁰ Demir ve Baykara/Türkiye, B. No: 34503/97, 12/11/2008, § 84.

⁵¹ Nencheva ve diğerleri/Bulgaristan, B. No: 48609/06, 18/06/2013.

⁵² M.S.S./Belçika ve Yunanistan.

⁵³ Jivan/Romanya, B. No: 62250/19, 08/02/2022.

⁵⁴ Denisov/Ukrayna, B. No: 76639/11, 25/09/2018, §§ 115.

⁵⁵ Pişkin/Türkiye, B. No: 33399/18, 25/12/2020.

⁵⁶ Mile Novaković/Hırvatistan, B. No: 73544/14, 17/12/2020.

⁵⁷ Yordanova ve diğerleri/Bulgaristan, B. No: 25446/06, 24/04/2012; Marzari/İtalya, B. No: 36448/97, 04/05/1999.

⁵⁸ “Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir.”.

kapsam dışında bırakılmıştır. Dolayısıyla sosyal hakların dava edilemezliğine dair yaygın kanı, Anayasa’da öngörülen bireysel başvuru sisteminde de yansıma bulmuştur. Neticede Şirin’in de ifade ettiği üzere sosyal haklar bir kez daha “üvey evlat” muamelesi görmüş ve insan haklarının bölünmezliği ilkesi görmezden gelinmiştir.⁵⁹

Öte yandan çeşitli nedenler, Anayasa’daki ortak alan hükmünün sosyal hakları en azından İHAM’ın koruduğu düzeyde kapsayacak şekilde yorumlanmasını gerektirmektedir. Birincisi, sosyal haklar Sözleşme’de lafzen yer almasa da İHAM etkililik prensibine ve dinamik yorum metoduna dayanarak Anayasa’da yer alan sosyal hakların bazı boyutlarını İHAS’ın çeşitli maddeleri kapsamında korunabilir bulmaktadır. Bu durumda söz konusu sosyal hak ve menfaatler İHAS ile Anayasa’nın kesişim kümesinde kalmaktadır. O hâlde AYM, bireysel başvuru kararlarında bu durumu hesaba katmalı, konu bakımından yetkisini sosyoekonomik alana genişletmelidir. Böyle bir yaklaşım şu temel nedenlerle elzemdir: İlk olarak Sözleşme’nin 32. maddesine göre Sözleşme’yi yorumlama ve onun kapsamını ortaya koyma yetkisi İHAM’dadır. Taraf devlet makamları, taraf olmanın gereklerini Sözleşme’nin lafzına göre değil İHAM’ın yorumlarına göre hayata geçirmelidir. Sözleşme’nin lafzı İkinci Dünya Savaşı döneminin henüz filizlenme aşamasındaki insan hakları anlayışını yansıtır. Daha önce ifade edildiği üzere Mahkeme bu kurucu iradeye yalnızca tamamlayıcı bir rol atfederek Sözleşme’yi bambaşka bir belgeye dönüştürmüştür.⁶⁰ Orijinalist bir yaklaşım sergilemesi durumunda AYM bu dönüşümü ıskalamış olacaktır. Dahası böyle bir yaklaşım bireysel başvuru yolunun ihdas edilme amacı için de elzemdir. Zira bireysel başvuru usulü, İHAM’a giden bireysel başvuruları azaltma ve insan hakları standartlarını yükseltme niyetiyle ihdas edilmiştir.⁶¹ Mahkemenin İHAM’ın

⁵⁹ Tolga Şirin, Bireysel Başvuru (Anayasa Sikâyeti) Usul Hukuku: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi - 7, 2. Baskı, Ankara: Epamat, 2018, s. 5 vd; Şirin, Armutcuoğlu, s. 11.

⁶⁰ Ed Bates, The Evolution of the European Convention on Human Rights, New York: Oxford University Press, 2010.

⁶¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Teklifi ve Anayasa Komisyonu Raporu (2/656), Dönem: 23, Yasama Yılı: 4, s. 18; Sibel İncoğlu, Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru Türkiye ve Latin Modelleri, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2017, s. 237 vd.

sosyal haklara dair içtihadını gözden kaçırmaması iki amacı da tehlikeye atacaktır.⁶²

AYM'nin İHAM'ın sosyal haklar içtihadının altında kalmamasını, hatta onu aşmasını gerektiren ikinci neden Sözleşme'nin 53. maddesinde yer alan asgari eşik ilkesidir. Bu ilkenin mealine göre taraf devletler insan hakları alanında oluşturdukları daha yüksek standartları İHAS'ın daha düşük standartlarını gerekçe göstererek daraltamazlar.⁶³ Diğer bir ifadeyle 53. madde, Sözleşme'nin taraf devletler bakımından tavan etkisi oluşturmasını engellemeyi amaçlamaktadır. 2010 Anayasa değişiklikleri Sözleşme'yi, Anayasa'daki sosyal hakları bireysel başvuru sisteminin dışında tutmak için araçsallaştırarak söz konusu ilkeyi ihmal etmiştir. Ancak Anayasa Mahkemesi, İHAM'ın dolaylı koruma içtihadını takip ederek ve hatta aktivist yorumuyla bu içtihadı aşarak bu sorunlu durumu giderme imkânına sahiptir. Üstelik Mahkemenin İHAM'a kıyasla sahip olduğu bazı farklı dinamikler bu fikri destekleyici niteliktedir. Bir kere İHAM'ın aksine Anayasa Mahkemesi ulusal bir yargı makamıdır ve egemenliği kullanma konusunda doğrudan Anayasa⁶⁴ ile yetkilendirilmiştir. Diğer bir ifadeyle Mahkeme İHAM'ın aksine egemenlikle ilgili eleştirilerle boğuşmak zorunda değildir. Ayrıca Anayasa, İHAS'ın aksine sosyal devlet ilkesini (m.2), devletin özgülleştirme ödevini (m.5) ve birçok sosyal hakkı (m. 41-65) bünyesinde barındırmaktadır. Dolayısıyla dayandığı belgenin liberal karakterli ve uluslararası olma nitelikleri nedeniyle diken üstünde faaliyet gösteren İHAM'ın sosyal haklar lehine aktivist davranabildiği yerde AYM'nin insan haklarının bütünselliği ilkesinin ve insan haysiyetinin gerekli kıldığı durumlarda evleviyetle sosyal haklar lehine aktivist davranabilmesi beklenir.

Ne var ki Anayasa Mahkemesi, ortak alan ve dolayısıyla bireysel başvuru hakkının kapsamı konusunda genel olarak ürkek bir yaklaşım sergilemiştir. Mahkeme deyim yerindeyse dayandığı belgenin Anayasa olduğunu unutmuş, konu bakımdan yetkisini mümkün

⁶² Şirin, "Bir İhtimal Daha Var O da Ölmek mi Dersin? (Sosyal İnsan Haklarının Anayasa Şikayeti Yoluyla Dava Edilebilirliği Lehine Tezler ve Öneriler)", s. 348.

⁶³ Micallef/Malta, B. No: 17056/06, 15/01/2008, § 44-45; Janneke Gerards, "Article 53 ECHR and Minimum Protection by the European Court of Human Rights Janneke", *European Convention on Human Rights Law Review*, 2022, C. 3, ss. 451-80.

⁶⁴ Özellikle bkz. Anayasa m. 6, 9, 138, 153.

olan en dar alanla sınırlı tutmuştur. Bu kapsamda Mahkeme, yalnızca hangi hakların bireysel başvuru konusu olabileceğinde değil, haklar kapsamında korunan menfaatlerin belirlenmesinde de esas itibarıyla İHAS'ta yer alan dar kapsamı esas almıştır.⁶⁵ Bu yaklaşımıyla Mahkeme, Anayasa'ya değil kapsamı daha dar olan Sözleşme'ye uygunluk denetimi yapan bir denetim organı görünümü sunmaktadır.⁶⁶

AYM'nin sosyal haklar özelindeki yaklaşımıysa gelgitli bir seyir içinde olmuştur. Bu konuda Mahkemenin çalışma hakkına dair yaklaşımı örnek gösterilebilir. Başvurucunun çeşitli nedenlerle çalışma sözleşmesinin feshedilmesinden şikâyet ettiği Turan Dal başvurusunda Mahkeme, çalışma yaşamına dair meselelerin klasik haklar kapsamında ileri sürülebilirliğini dahi tartışmadan Anayasa'nın 48 ve 49. maddelerinde yer alan çalışma hak ve özgürlüğünün konu bakımından yetkisi dışında olduğu gerekçesiyle kabul edilemezlik kararı vermiştir.⁶⁷ Yine başvurucunun engelli olması nedeniyle çalışma yaşamında çeşitli zorluklar yaşamaktan ve ayrımcılığa uğramaktan yakındığı Muzaffer Akkanat başvurusunda Mahkeme, çalışma hakkının Anayasa'da bireysel başvuru hakkı için belirlenen ortak alanın dışında kaldığını belirtmekle yetinmiştir.⁶⁸ Hâlbuki İHAM, çalışma yaşamının özel hayatla bağlantılı olduğu benzer vakalarda Sözleşme'nin sekizinci maddesini uygulanabilir bulabilmektedir.⁶⁹ Dolayısıyla Mahkeme İHAM içtihadını takip etmiş olsaydı muhtemelen farklı bir sonuca ulaşmış olacaktı. Ne var ki Mahkeme, hâkimin hukuku kendiliğinden uygulayacağına dair *jura novit curia* ilkesini⁷⁰ gözden kaçırarak başvurucunun “çalış-

⁶⁵ Onurhan Solmaz, B. No: 2012/1049, 26/3/2013; İncoğlu, Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Türkiye ve Latin Modelleri, s. 249 vd; Tolga Şirin, “Türk Anayasa Mahkemesi'nin Bireysel Başvuru Kararlarının Değerlendirilmesi”, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru: Türkiye Uygulamasının Almanya ve Strazburg Eksekinde Karşılaştırılması, ed. Ece Göztepe, Mustafa Mert Albaz, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2017, ss. 46, 48.

⁶⁶ İncoğlu, Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Türkiye ve Latin Modelleri, s. 256.

⁶⁷ Turan Dal, B. No: 2013/5964, 6/1/2016. Benzer yönde bkz. Necmettin Doğru, B. No: 2013/1337, 16/5/2013.

⁶⁸ Muzaffer Akkanat, B. No: 2013/2339, 7/5/2015.

⁶⁹ Denisov/Ukrayna, §§ 115 vd.

⁷⁰ Bu ilkenin dolaylı koruma içtihadı bakımından anlamı için bkz. Şirin, “Bir İhtimal Daha Var O da Ölmek mi Dersin? (Sosyal İnsan Haklarının Anayasa Şikayeti Yoluyla Dava Edilebilirliği Lehine Tezler ve Öneriler)”, ss. 357-59.

ma hakkı" nitelemesiyle bağlı kalmış ve konu bakımından yetkisizlik neticesine ulaşmıştır.

Buna karşılık Mahkeme diğer pek çok kararında çalışma yaşamına dair şikâyetleri özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı kapsamında görmüştür. Mahkeme bu davalarda "...özel hayata saygı hakkının kişinin çevresinde bulunanlarla temas kurma hakkını içerdiğini, özel bir sosyal hayat sürdürmeyi güvence altına aldığını ve kişilerin mesleki hayatlarının özel hayatlarıyla sıkı bir ilişki içinde olduğunu vurgulamıştır."⁷¹ Mahkeme bu davalarda çalışma hakkıyla özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı arasındaki ilişki bakımından İHAM'a paralel ilkeler oluşturmuştur.⁷²

Sonuç olarak Anayasa Mahkemesinin İHAM içtihadını aşmak bir yana, onu taklit ederken dahi bazı çelişkili kararlara imza attığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla Mahkemenin ulusal bir denetim organı olması, yetkisini doğrudan Anayasa'dan alması gibi olumlu dinamikleri sosyal haklar ve insan haklarının bütünselliği ilkesi lehine kullanamadığını ve İHAS'ın 53. maddesinde yer alan asgari eşik ilkesinin gerekliliklerini yerine getiremediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

C. Sosyal Güvenlik Hakkının Bireysel Başvuru Kapsamındaki Haklarla İlişkisi

Sosyal haklar arasında yer alan sosyal güvenlik hakkı, liberal karakteriyle ön plana çıkan İHAS'ın ve Anayasa'daki bireysel başvuru yolu için öngörülen koruma alanının dışında yer almaktadır. Buna karşılık insan haklarının karşılıklı bağımlı ve geçirgen yapısı, sosyal güvenlik hakkının da bireysel başvuru usulü kapsamında yer alan bir dizi klasik hak çerçevesinde koruma görmesini sağlamaktadır.

Her şeyden önce Sözleşme'nin kural olarak hak öznelerine bir sosyal yardım veya güvence talep etme hakkı tanımadığını vurgulamak gerekir. Sosyal güvenlik hakkının dolaylı olarak korunmasındaki genel kural, hak öznelerinin yalnızca taraf devletlerin hâlihazırda tanıdığı sosyal ödenekleri dava konusu edebilmesidir. Dolayısıyla Sözleşme, ESKHS ve ASŞ gibi sosyal haklara özgü belgelerin aksine taraf devlet-

⁷¹ Fatih Özeltin ve İbrahim Esinler [GK], B. No: 2019/17374, 29/11/2023, § 30.

⁷² Tamer Mahmutoğlu [GK], B. No: 2017/38953, 23/7/2020, §§ 84-90.

lere bir sosyal güvenlik sistemi kurmak veya sosyal yardımlarda bulunmak gibi ödevler yüklememektedir. İHAM'a göre Sözleşme, taraf devletlerin "...herhangi bir sosyal güvenlik programı uygulayıp uygulamama veya bu tür bir program kapsamında sağlanacak yardımların türünü veya miktarını seçme özgürlüğüne herhangi bir kısıtlama getirmemektedir."⁷³ Buna karşın önceden prim ödenmesi şartına bağlı olsun ya da olmasın yürürlükteki mevzuatın hâlihazırda ödemeyi vadettiği sosyal yardımlar bağlamına göre çeşitli Sözleşme hükümlerinin korumasından yararlanabilmektedir.⁷⁴

Şimdiye dek bu genel kuralın tek istisnası Sözleşme'nin üçüncü maddesinde yer alan işkence ve kötü muamele yasağı kapsamında gündeme gelmiştir. Mahkemeye göre sosyal yardımların tamamıyla yetersiz olması, üçüncü madde bakımından sorun doğurma potansiyeline sahiptir. Başvurucunun yaşlılık aylığının yetersizliğinden yakılarak daha fazla sosyal yardım talep ettiği Larioshina kararında Mahkeme "sosyal yardımların tamamen yetersiz olduğuna ilişkin bir şikâyet(in), ilke olarak üçüncü madde kapsamında bir sorun teşkil..."⁷⁵ edebileceğini kabul etmiştir. Buna karşılık Mahkeme somut olaydaki yardım miktarının başvurucunun fiziksel ve zihinsel varlığı üzerinde üçüncü madde kapsamında bir sorun oluşturacak etkiye ulaşmadığı sonucuna varmıştır. Karardaki yaklaşım bir yönüyle sosyal güvenlik hakkı ve hakların bütünselliği ilkesi bakımından önemli bir vaatte bulunmaktadır. Öte yandan Mahkemenin aylık 25 Euro'yu insan haysiyetine uygun bir yaşam için yeterli görmesi, yardımın yeterliliği konusunda herhangi bir kriter belirlememesi ve daha sonraki içtihatlarında bu vaadi hayata geçirecek bir karar vermemesi, kararda sosyal güvenlik hakkı lehine yapılan tespitin değerini azaltmaktadır.

Bu istisnai yaklaşım bir kenara bırakılırsa bir sonraki kısımda detaylıca ele alınacağı üzere hâlihazırda taraf devletlerce tanınan sosyal güvenlik güvenceleri Sözleşme ve Anayasa'daki bireysel başvuru sis-

⁷³ Stec ve diğerleri/Birleşik Krallık, § 54.

⁷⁴ ibid; Petrovic/Avusturya, B. No: 20458/92, 27/03/1998.; Salesi/İtalya; Gaygusuz/Avusturya, B. No: 17371/90, 16/09/1996.

⁷⁵ Larioshina/Rusya, B. No: 56679/00, 23/04/2002. Benzer bir karar için bkz. Budina/Rusya, B. No: 45603/05, 18/09/2009; Francine van Volsem/Belçika, B. No: 1464/89, 09/05/1990.

teminde esasen adil yargılanma hakkı,⁷⁶ mülkiyet hakkı,⁷⁷ özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı⁷⁸ ve ayrımcılık yasağı⁷⁹ bağlamında gündeme gelmiştir. Sözleşmeyle sosyal güvenlik hakkı arasındaki geçirgenlik ilişkisinin serüveni adil yargılanma hakkıyla başlamıştır. Mahkeme otonom yorum metodunu⁸⁰ uygulayarak iç hukukta çoğunlukla kamu hukukunun bir parçası olarak görülen sosyal ödenekleri adil yargılanma hakkı bağlamında “medeni hak” olarak görmüş ve hak öznelerinin bu kapsamdaki yargılamalarda adil yargılanma hakkının sağladığı usuli güvencelerden faydalanabileceğine karar vermiştir.⁸¹

Daha sonra Mahkeme, adil yargılanma hakkı bağlamındaki bu yaklaşımını mülkiyet hakkına dair kapsam belirlemesine de tatbik etmiştir. Mahkeme, hak öznelerinin bu konuda mevzuattan veya yargısal içtihattan kaynaklı olarak haklı bir beklentiye sahip olduğu durumlarda sosyal ödenekleri mülkiyet hakkı kapsamında görmektedir.⁸² Diğer bir ifadeyle hak öznelerinin ilgili mevzuattaki koşulları yerine getirdiği durumlarda sosyal güvenlik ödemeleri mülkiyet hakkı çerçevesinde ele alınabilmektedir.⁸³ Mahkeme bu sonuca ulaşırken sosyal güvenlik yardımlarını adil yargılanma hakkı kapsamında “medeni hak” gördüğü kararlarına da atıf yapmıştır. Böylece Mahkeme, sistematik yorum yoluna başvurarak sosyal yardımlar bakımından adil yargılanma hakkıyla mülkiyet hakkına dair yorumları arasında paralellik oluşturmuştur.⁸⁴

Sosyal güvenlik hakkının Sözleşme kapsamında sıklıkla gündeme geldiği diğer bir hak, özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkıdır. Mahkeme ebeveynlik ödeneği gibi taraf devletlerin aile yaşamını desteklemek için öngördüğü sosyal güvenlik ödeneklerinin yanı sıra fark-

⁷⁶ Salesi/İtalya.

⁷⁷ Stec ve diğerleri/Birleşik Krallık.

⁷⁸ Petrovic/Avusturya.

⁷⁹ Gaygusuz/Avusturya.

⁸⁰ Otonom yorum metodu, Sözleşme’de yer alan kavramların taraf devletlerin iç hukukundaki anlamları temelinde değil, Sözleşme bağlamında özerk bir anlama sahip olacak şekilde yorumlanmasıdır. (Gerards, General Principles of the European Convention on Human Rights, ss 67 vd.

⁸¹ Feldbrugge/Hollanda, §§ 26-40; Salesi/İtalya, §§ 18 vd.

⁸² Stec ve diğerleri/Birleşik Krallık.

⁸³ ibid, § 54.

⁸⁴ Stec ve diğerleri/Birleşik Krallık, § 48.

lı bir amaç güden ancak bağlamsal olarak özel yaşamı ve aile yaşamını ilgilendiren ödeneklerle ilişkin davalarda sekizinci maddeyi uygulanabilir bulmaktadır. Zira Mahkemeye göre taraf devletlerce sunulan bu tür yardımların kime ödendiği ve ödenme biçimi aile hayatını etkileyebilmektedir. Ayrıca taraf devletler bu tür ödeneklerle aile hayatına saygı duyduğunu göstermektedir. Bu nedenle hâlihazırda sunulması vadedilen sosyal güvenlik ödemelerine dair kısıtlama ve ayrımcı uygulamalar sekizinci maddenin ve sekizinci maddeyle bağlantılı olarak ayrımcılık yasağının kapsamına girmektedir.⁸⁵

Neticede lafzen Sözleşme’de ve Anayasa’nın belirlediği bireysel başvuru alanında yer almayan sosyal güvenlik hakkı, Mahkemenin haklar arası geçirgenliğe dayalı evrimci yorumuyla içinde yer aldığı bağlama göre Sözleşme’deki pek çok hakla ve bu haklarla bağlantılı olarak ayrımcılık yasağıyla birlikte dava konusu olabilmektedir:

III. SOSYAL GÜVENLİK HAKKININ KORUNMASINI SAĞLAYAN KLASİK HAKLAR

Sosyal güvenlik hakkı İHAM ve AYM’nin ortaya koyduğu içtihadi birikimde, Sözleşme’de ve Anayasa’nın bireysel hakkının kapsamı için belirlediği ortak alanda kalan pek çok medeni ve siyasi hakla ilişkili olarak gündeme gelmiştir. Ancak bu örtüşmeyi konu edinen davaların oldukça büyük bir bölümü, adil yargılanma hakkı, mülkiyet hakkı, özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı ve ayrımcılık yasağı bağlamında gündeme gelmektedir. Çalışmanın mevcut üçüncü kısmında bu içtihadi birikim, anılan haklara dair ayrı başlıklar altında, önce İHAM’ın daha sonra AYM’nin birikimi olmak üzere ele alınacaktır.

A. Adil Yargılanma Hakkı

Adil yargılanma hakkı, İHAS’ın altıncı ve -hak arama özgürlüğü kenar başlığıyla- Anayasa’nın 36. maddesinde yer almaktadır. Hakkın temel fonksiyonu, yargılamaların hukuk devletinin gerektirdiği usul kurallarına⁸⁶ uygun bir biçimde ilerlemesini güvence altına almak ve

⁸⁵ Petrovic/Avusturya, §§ 27-29.

⁸⁶ Usuli güvencelerin bir kısmı doğrudan altıncı maddenin lafzında yer alırken diğer kısmını Mahkeme bu hükümden çıkarsamıştır.

böylece adil bir karara varılmasını sağlamaktır.⁸⁷ Bir başka perspektiften bakıldığında bu hak, diğer insan haklarının ve menfaatlerinin etkili bir yargı sistemi aracılığıyla korunmasını sağlamaktadır. Adil yargılanma hakkının sosyal güvenlik hakkıyla olan ilişkisi bu çerçevede ortaya çıkmaktadır. Öte yandan hakkın Sözleşme'deki kapsamı yalnızca medeni hak ve yükümlülüklerle ilişkin uyuşmazlıklar ve suç isnadıyla sınırlı tutulmuştur.⁸⁸ Dahası Anayasa Mahkemesi de Anayasa'da böyle bir kapsam sınırı olmamasına rağmen ortak alan konusunda ki daraltıcı tutumuyla adil yargılanma hakkını benzer bir çerçevede kavramaktadır.⁸⁹ Bu durumun bir sonucu olarak -suç isnadının ceza yargılamalarıyla ilgili olduğu da hesaba katıldığında- sosyal haklarla ilgili şikâyetlerin adil yargılanma hakkı çerçevesinde ileri sürülebilmesi, medeni hak ve yükümlülükler kapsamında görülmesine bağlıdır.

İHAM, altıncı maddede yer alan “medeni hak ve yükümlülük” kavramını taraf devletlerin iç hukukta benimsediği tanımlama ve kategorizasyondan farklı şekilde, otonom bir biçimde yorumlamaktadır. Bu kapsamda ilk defa Feldbrugge/Hollanda kararında sosyal yardımları adil yargılanma hakkı kapsamında medeni hak ve yükümlülük olarak görmüştür. Söz konusu davada başvuru, hastalık ödeneğinin kesilmesiyle ilgili yargılamaların adil olmadığından yakınmıştır. Mahkeme altıncı maddenin kapsamıyla ilgili değerlendirmelerinde meselenin kamu hukukuna bakan yönüyle özel hukuka bakan yönü arasında bir tartım gerçekleştirmiş ve ikincisinin baskın olduğuna karar vermiştir. Mahkemeye göre söz konusu sağlık sigortası; primlerin toplanması, risklerin hesaplanması, yardımların ödenmesi, iş sözleşmesiyle olan bağlantısı gibi yönleriyle geleneksel olarak özel hukuk kapsamında kalan sigorta biçimleriyle benzeşmektedir.⁹⁰ Kapsam belirlemesinin ardından yaptığı esas incelemesindeyse iç hukuktaki yargılama sürecinde başvuruçunun yeterince dinlenilmemiş olmasını,

⁸⁷ Sibel İnceoğlu, Adil Yargılanma Hakkı: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi - 4, Ankara: MRK Yayıncılık, 2018, s. 1.

⁸⁸ İHAS m.6: “Herkes davasının, medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyuşmazlıklar ya da cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamaların esası konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, kamuya açık olarak ve makul bir süre içinde görülmesini isteme hakkına sahiptir.” (Vurgu eklenmiştir).

⁸⁹ Onurhan Solmaz.

⁹⁰ Feldbrugge/Hollanda, §§ 26-40.

bazı delillere ulaşamamış olmasını ve kararı üst yargı merciine taşıyamamış olmasını dikkate alarak adil yargılanma hakkının ihlal edildiği sonucuna ulaşmıştır.⁹¹

Prime dayanan sosyal yardımları konu edinen söz konusu karardan sonra Mahkeme Salesi/İtalya kararında devletin kamu yardımı biçiminde sunduğu ve hak öznelerinin katkısına dayanmayan sosyal ödenekleri de medeni hak kapsamında görmüştür.⁹² Söz konusu kararda Mahkeme, sosyal güvenlik sistemlerinin çeşitliliğine değindikten sonra bunların hak sahipleri üzerinde doğurduğu sonuç bakımından oldukça benzer olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle Mahkeme dinamik bir yorumla⁹³ ve muamele eşitliği ilkesine dayanarak artık katkıya dayanmayan ödenekleri de katkıya dayanan ödenekler gibi altıncı madde bağlamında “medeni hak” olarak değerlendirmeye karar vermiştir.⁹⁴ Ayrıca Mahkemeye göre dava konusu malûliyet ödeneği, bireysel ve ekonomik bir menfaat olması ve hak öznesinin geçim kaynakları üzerindeki yoğun etkisi nedeniyle medeni haklarla benzeşmektedir.⁹⁵ Esasa dair incelemedeyse Mahkeme, ödeneğin başvuru bakımından önemini, davanın karmaşık olmamasını ve başvuruçunun davanın uzaması üzerinde etkili olmamasını dikkate alarak altı yıllık bir yargılama süresinin makul sürede yargılanma hakkını ihlal ettiği sonucuna ulaşmıştır.⁹⁶

Sözü edilen iki kararın ardından Mahkeme birçok kararda katkıya dayansın veya dayanmasın farklı sosyal güvenlik ödeme türlerini altıncı maddenin sağladığı çeşitli güvenceler kapsamında ele almıştır. Söz gelimi Mahkeme ölüm aylığı talebinin dava sürerken çıkarılan bir yasa nedeniyle reddedilmesini silahların eşitliği ilkesi,⁹⁷ maluliyet aylığıyla

⁹¹ ibid, §§ 44-46.

⁹² Salesi/İtalya, §§ 18 vd.

⁹³ Sözleşme düzeni bakımından oldukça önemli bir yorumlama aracı olan dinamik yorum metodu, normların zamanın yarattığı dönüşüme paralel olarak yorumlanmasını sağlayarak Sözleşme’nin çağın koşullarına uyarlanması işlevi görür. (Gerards, General Principles of the European Convention on Human Rights, s. 51; Harris vd., ss. 7-8; Bates,.).

⁹⁴ Salesi/İtalya, § 19.

⁹⁵ ibid.

⁹⁶ ibid, §§ 20-25.

⁹⁷ D’Amico/İtalya, B. No: 46586/14, 17/02/2022. Yasamanın sürmekte olan bir yargılamaya etkisiyle silahların eşitliği ilkesi arasındaki ilişki için bkz. İnceoğlu, Adil Yargılanma Hakkı: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi - 4, ss. 125-26.

ilgili iç hukuk yargılamasında bilirkişinin davaya müdahil olan kamu kurumunca atanmasını mahkemelerin tarafsızlığı ve bağımsızlığı,⁹⁸ konut ödeneği talebinin başvuruçunun iddialarını yeterince dikkate almayan bir yargılama sonucunda reddedilmesini gerekçeli karar hakkı⁹⁹ kapsamında ele almıştır.

Daha önce de ifade edildiği üzere Anayasa Mahkemesi'nin bireysel başvuru hakkının kapsamı konusunda benimsediği daraltıcı yaklaşımdan nasiplenene (!) hakların başında adil yargılanma hakkı gelir. Öte yandan Mahkeme, İHAM'a koşut bir yaklaşımla "medeni hak ve yükümlülük" ifadesini sosyoekonomik alana genişletme eğilimi göstermektedir¹⁰⁰. Üstelik Mahkeme sosyal güvenlik hakkına ilişkin şikâyetleri "medeni hak ve yükümlülük" olarak görme konusunda İHAM'a nazaran daha net bir yaklaşım sergilemiştir. Nitekim Zekiye Şanlı başvurusunda Mahkeme şunları belirtmiştir:

"Sosyal güvenlik hukukuna ilişkin olan somut uyuşmazlığın, özel kişiler arasında veya özel kişiler ile devlet arasındaki hak ve yükümlülüklerle ilişkin olması ve Sözleşme'nin 6. maddesinde ifade edilen 'medeni hak ve yükümlülükler' kavramı içerisinde yer alması itibarıyla Anayasa ve Sözleşme'de düzenlenen adil yargılanma hakkının koruma alanı kapsamında yer aldığı konusunda tereddüt yoktur."¹⁰¹

Bir kısmı alıntılanan bu davada başvuruçusu, daha düşük prim ödeyenlerle aynı emekli maaşını almaktan yakındığı yargılama sürecinde çıkarılan bir kanunun kendi lehine olan bir Yargıtay içtihadını anlamasız kılmasından şikâyet etmiştir. Değerlendirmelerinde İHAM'a paralel bir yaklaşım sergileyen AYM, silahların eşitliği ilkesi bağlamındaki bu müdahalenin sosyal güvenlik sistemini mali bakımdan istikrara kavuşturma amacını meşru görmüşse de bu amacın sürmekte olan davayı öngörülemez bir biçimde başvuruçusu aleyhine sonuçlandırarak başvuruçusu katlanılması güç bir külfet yüklenmesini ölçülü kılmadığı sonucuna ulaşmıştır.¹⁰²

⁹⁸ Hamzagic/Hırvatistan, B. No: 68437/13, 09/12/2021.

⁹⁹ Tsfayo/Birleşik Krallık, B. No: 60860/00, 14/11/2006, § 40.

¹⁰⁰ Nesrin Kılıç, B. No: 2013/772, 7/11/2013, §§ 82-83; Şuayip Şen, B. No: 2014/4859, 14/9/2017, §§ 46-49.

¹⁰¹ Zekiye Şanlı, B. No: 2012/931, 26/6/2014, § 47.

¹⁰² ibid § 87. Benzer yönde bkz. Yasemin Mutlu, B. No: 2013/1426, 25/3/2014, §§ 85-85; Veysel Akdoğan, B. No: 2018/34556, 29/12/2021, §§ 29-31.

Erken tarihli bu karardan sonra Mahkeme tıpkı İHAM gibi sosyal güvenlik hakkına dair meseleleri adil yargılanma hakkının çeşitli boyutları kapsamında ele alma fırsatı bulmuştur. Bu çerçevede yaşlılık aylığının artış oranıyla ilgili davanın yedi yıl sürmesi, makul sürede yargılanma hakkı,¹⁰³ maluliyet maaşının olması gerekenden oldukça geç bir tarihte bağlandığı bir yargılanmada gecikmenin nedenlerinin yeterince incelenmemesi, gerekçeli karar hakkı,¹⁰⁴ emekliliğe esas çalışma süresiyle ilgili başvuru lehine sonuçlanan davanın uygulanmaması, mahkemeye erişim hakkı¹⁰⁵ ve Yargıtay dairelerinin sigorta primine esas kazanç miktarının tespiti konusunda başvuru aleyhine farklı sonuçlara ulaşıyor olması hukuki belirlilik ilkesiyle bağlantılı olarak¹⁰⁶ adil yargılanma hakkı kapsamında ele alınmıştır.

Neticede gerek İHAM gerekse AYM başvuru sahiplerinin sosyal güvenlik sistemleri çerçevesindeki hak iddialarını, meselenin özel hukuka bakan yönüne ağırlık vererek medeni hak ve yükümlülükler ve dolaşısıyla adil yargılanma hakkı kapsamında görme eğiliminde olmuştur. Bu kapsamda sosyal güvenlik hakkı, adil yargılanma hakkının pek çok alt güvencesi kapsamında gündeme gelmiştir. Üstelik söz konusu usulü güvenceler doğurdukları sonuçlar itibarıyla yargılamanın yeniden görülmesini ve sosyal güvenlik hakkı lehine sonuçlanmasını sağlayabilmektedir. Diğer bir ifadeyle adil yargılanma hakkı her ne kadar esasen usul güvenceler vadetse de söz konusun güvencelerin doğurduğu bağlamsal ve çok yönlü sonuçlar sosyal güvenlik hakkının maddi yönüne de katkı sunabilmektedir. Ayrıca Mahkemeler esas incelemesinde zaman zaman meselenin sosyoekonomik boyutuna önem atfedebilmektedir. Örneğin makul sürede yargılanma hakkını ilgilendiren kimi davalarda yargılama konusu ödeneğin başvuru sahibinin sosyoekonomik koşulları kapsamındaki önemi etkili olabilmektedir.¹⁰⁷

¹⁰³ Veysel Akdoğan, §§ 32-37.

¹⁰⁴ Nurten Esen, B. No: 2013/7970, 10/6/2015.

¹⁰⁵ Mehmet Hocaoglu, B. No: 2013/3207, 15/10/2015, § 72-74.

¹⁰⁶ Ahmet Gül ve diğerleri, B. No: 2014/1182, 22/9/2016.

¹⁰⁷ Örneğin bkz. Salesi/İtalya, § 25. Zira sürenin makullüğünde hesaba katılan etkenlerden biri de başvuru sahibinin yargılamanın süratle sonuçlandırılmasındaki menfaatinin niteliğidir. (Veysel Akdoğan, § 35.)

B. Mülkiyet Hakkı

İnsan hakları, öznelerinin fiziksel ve zihinsel bütünlük, hareket serbestisi, özerklik, mahremiyet, aile yaşamı gibi çeşitli menfaatlerini korumaktadır. İHAS'a Ek 1 No.lu Protokol'ün birinci, Anayasa'nın 35. maddesinde yer alan mülkiyet hakkıysa esasen ekonomik menfaatlere korumaktadır. Ancak söz konusu hükümler kural olarak her türlü ekonomik değeri değil var olan mülkiyeti veya en azından meşru beklenti düzeyine ulaşmış ekonomik menfaatleri konu edinir.¹⁰⁸ Mülkiyet kavramı iç hukukta yer alan tanımlamalardan bağımsız bir anlam ifade etmekte ve böylece taşınır ve taşınmaz birçok klasik malvarlığının yanında, lisans, hisse, patent gibi modern çağın doğurduğu pek çok ekonomik değeri kapsamaktadır.¹⁰⁹

Klasik yaklaşıma göre sosyal haklarla mülkiyet hakkı arasında esasen bir zıtlık ilişkisi vardır. Zira sosyal hakların finansman yöntemi çoğu zaman mülkiyet hakkına müdahale oluşturur ve sosyal adalet idealiyle onun yansıması olan sosyal haklar esasen var olan toplam mülkiyetin adil bir şekilde dağıtılmasıyla yakından ilgilidir.¹¹⁰ Buna karşılık haklar arası geçirgenlik ilişkisinin karmaşık doğası paradoksal bir biçimde sosyal hakları mülkiyet hakkı kapsamında korunabilir hâle getirmektedir. Nitekim İHAM ve Anayasa Mahkemesi diğer bazı sosyal hakların yanı sıra sosyal güvenlik hakkını mülkiyet hakkı kapsamında dolaylı olarak korunabilir bulmaktadır. Zira sosyal güvenlik hakkının öznelerine vadettiği ödenekler, mülkiyet hakkının temel ölçütü olan ekonomik değer varlığı koşulunu sağlayabilmektedir. Böylece hak öznelerinin sosyal güvenlik pozisyonundan kaynaklanan aylık, gelir ve ödenek gibi maddi menfaatleri, mülkiyet hakkı kapsamında bireysel başvurunun konusu olabilmektedir.¹¹¹

¹⁰⁸ Pieter van Dijk vd., *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, 4. Baskı Antwerpen-Oxford: Intersentia, 2006, s. 685 vd.

¹⁰⁹ Bernadette Rainey, Elizabeth Wicks, Clarev Ovey, *The European Convention on Human Rights*, 7. Baskı Oxford: Oxford University Press, 2017, ss. 547-48.

¹¹⁰ Jack Donnelly, *Universal Human Rights In Theory and Practice*, 3. Baskı, New York: Cornell University Press, 2013, s. 44.

¹¹¹ H. Burak Gemalmaz, *Mülkiyet Hakkı: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi - 6*, Ankara: MRK Yayıncılık, 2018, ss. 42, 85 vd; M. Gözde Atasayan, *Sosyal Hakların Yargısallaştırılması*, İstanbul: Aristo Yayınevi, 2023, ss. 51-52; Yolcu, ss. 370-374.

İHAM'ın sosyal güvenlik hakkı kapsamındaki köşe taşı niteliğindeki kararlarından birisi, Gaygusuz/Avusturya başvurusu sonucunda verilmiştir. Söz konusu davada Mahkeme, gerekli diğer koşulları yerine getiren başvurusunun vatandaşlık statüsü nedeniyle katkıya dayalı emekli maaşından işsizlik avansı alamamasını mülkiyet hakkı bağlamında görmüş ve taraf devletin böyle bir ayrımı haklı çıkaracak gerekçeler sunamadığı sonucuna ulaşmıştır.¹¹² Böylece hiç kimsenin keyfi olarak mülkünden mahrum edilmemesi için ortaya çıkan mülkiyet hakkı, henüz bir malvarlığı olmayan hak öznelerinin talep edebileceği sosyal yardımlar bakımından uygulanabilir görülmüştür.¹¹³

Öte yandan daha önce de temas edildiği üzere Sözleşme, taraf devletlere herhangi bir sosyal güvenlik sistemi kurma ve belirli hak öznelerini ve gruplarını sosyal güvence sistemine dahil etme ödevi yüklemes. Sosyal güvenlik hakkının mülkiyet hakkı kapsamında gündeme gelebilmesi, hâlihazırda bir sosyal güvenlik sisteminin kurulmuş olmasına ve başvuruçuların ödenek için gerekli şartları taşımasına, yani en azından ödeneye hak kazanma konusunda haklı bir beklentisinin var olmasına bağlıdır.¹¹⁴ Bir başka ifadeyle Mahkemenin bu kapsamdaki rolü, iç hukukta hâlihazırda tanınmış ve başvuruçular tarafından hak edilmiş sosyal güvencelere yapılan müdahalelerin meşruiyetini, ölçülülüğünü ve ayrımcılık yasağına uygunluğunu denetlemekle sınırlıdır.¹¹⁵

¹¹² Gaygusuz/Avusturya, §§ 41, 50. Kararın detaylı incelemesi için bkz. Warbrick, ss. 248-49.

¹¹³ Marc Bossuty, "Should the Strasbourg Court Exercise More Self-Restraint? On the Extension of the Jurisdiction of the European Court of Human Rights to Social Security Regulations", *Human Rights Law Journal*, 2007, C. 28, s. 327.

¹¹⁴ "...bir Sözleşmecî devletin, önceden prim ödenmesi şartına bağlı olsun ya da olmasın, yürürlükte sosyal yardımın hak olarak ödenmesini öngören bir mevzuatı varsa, bu mevzuatın, gerekliliklerini yerine getiren kişiler için 1 No.lu Protokolün 1. maddesi kapsamına giren bir mülkiyet menfaati oluşturduğu kabul edilmelidir." (Stec ve diğerleri/Birleşik Krallık, § 54. (vurgu eklenmiştir)). "Mevcut davada, başvuranın iyi niyetle yaptığı emeklilik başvurusuna ekli dosyanın olumlu değerlendirilmesi ve Sosyal Güvenlik Kurulu'nun bu hakkı tanımasıyla bir mülkiyet hakkı doğmuştur." (Moskal/Polonya, B. No: 10373/05, 15/09/2009, § 68.).

¹¹⁵ Šaltinytė/Litvanya, B. No: 32934/19, 26/10/2021, §§ 57 vd; Maija Dahlberg, "Should Social Rights Be Included in Interpretations of the Convention by the European Court of Human Rights?", *European Journal of Social Security*, 2014, C. 16, S. 3, s. 264.

Prime dayalı sosyal güvenlik ödemeleriyle bağlantılı olan Gaygusuz kararının ardından Mahkeme, Stec ve diğerleri/Birleşik Krallık kararında dinamik ve otonom bir yorumla adil yargılanma hakkı kapsamındaki medeni hak ve yükümlülüklerle dair yaklaşımına paralel bir tutumla önceki tavrını değiştirerek prime dayanmayan sosyal güvenlik ödemelerini de mülkiyet hakkı kapsamında görmeye başlamıştır¹¹⁶.

Stec kararından sonra Mahkemenin sosyal güvenlik hakkı kapsamındaki içtihadı gelişmiş ve daha önce mülkiyet hakkıyla ilişkilendirilmesi pek mümkün olmayan pek çok mesele bu kapsamda görülmüştür.¹¹⁷ Söz gelişi Sovyet rejimi sonrasında vatansız kalan hak öznelere Sovyet Rusya dönemindeki çalışmalarının katkıya dayanmayan emekli maaşı için esas alınmaması,¹¹⁸ mahkûm olarak çalıştırılanların emeklilik sisteminin dışında kalması,¹¹⁹ sosyal yardımların hak kazanma tarihinden sonra getirilen yeni kriterler sebebiyle¹²⁰ sonlandırılması veya ölçsüz bir biçimde azaltılması,¹²¹ kıdem tazminatından yüksek oranlarda vergi alınması¹²² gibi karmaşık sosyoekonomik meseleler mülkiyet hakkı kapsamında görülebilmektedir. Üstelik Mahkeme bu kararların önemli bir kısmında, başvurucunun sosyoekonomik koşullarına ölçülülük testi bakımından önem atfetmektedir.¹²³

Öte yandan sosyoekonomik politikalarla ilgili olan bu davalarda Mahkeme, kamu kaynaklarının mali bakımdan sınırlılığını dikkate alarak taraf devletlere geniş bir takdir alanı tanıma eğiliminde olmuştur. Söz gelimi yasal zeminin kamu yararı lehine değiştirilmesinin bir sonucu olarak sosyal güvenlik ödemelerinin ölçülü bir biçimde azal-

¹¹⁶ Stec ve diğerleri/Birleşik Krallık, §§ 49-50.

¹¹⁷ Ingrid Leijten, "From Stec to Valkov: Possessions and Margins in the Social Security Case Law of the European Court of Human Rights", *Human Rights Law Review*, 2013, C. 13, S. 2, s. 321 vd.

¹¹⁸ Andrejeva/Latvia, B. No: 55707/00, 11/07/2006.

¹¹⁹ Stummer/Avusturya, B. No: 37452/02, 11/10/2007.

¹²⁰ Buna karşın hak öznelere kendi iradeleriyle yasal koşulları yerine getirmediği veya getirmeyi bıraktığı durumlarda mülkiyet hakkının varlığından söz edilemez. (P.C./İrlanda, B. No: 26922/19, 01/09/2022, §§ 46-47.).

¹²¹ Bkz. Bélané Nagy/Macaristan, B. No: 53080/13, 10/02/2015, §§ 80 vd.

¹²² N.K.M./Macaristan, B. No: 66529/11, 14/05/2013.

¹²³ Söz gelimi kıdem tazminatından yüksek oranda vergi alınmasıyla ilgili bir ihlal kararında başvurucunun işsiz olduğu zorlu bir dönemden geçmesine önem atfetmiştir. (N.K.M./Macaristan, § 70.).

ılması çoğunlukla yetkili makamların takdir alanında görülmüştür.¹²⁴ Özellikle de ekonomik kriz dönemlerinde mali durumu onarmak için uygulanan kemer sıkma tedbirleri kapsamında gerçekleştirilen ölçülü kesintiler konusunda taraf devletler oldukça geniş bir takdir alanından yararlanmaktadır. Bu kapsamda gerçekleştirilen ücret, sosyal yardım, ikramiye ve emeklilik maaşlarının azaltılması gibi tedbirler Mahkeme tarafından meşru ve ölçülü bulunmuştur.¹²⁵

Buna karşılık sosyoekonomik konulardaki geniş takdir marjı, Mahkemenin denetim yetkisinden feragat ettiği anlamına gelmemektedir. Mahkeme birçok davada taraf devletin sosyal güvenlik alanında kendisine tanınan marjı aştığı sonucuna varmıştır. Özellikle de geçiş dönemi dahi belirlemeden öngörülemez yasal değişikliklerle ya da uygulamalarla sosyal güvenlik ödemelerinin orantısız bir biçimde azaltılması, kesilmesi, iadesinin istenmesi gibi hak öznelelerine aşırı külfet yükleyen ve muhataplarının sosyoekonomik koşullarını görmezden gelen müdahaleler ihlalle sonuçlanabilmektedir.¹²⁶ Söz gelimi Mahkeme, ölüm aylığı konusundaki yeni düzenlemenin başvurusunun hakkını anlamsız kılacak şekilde ani ve öngörülemez bir biçimde yürürlüğe girmesini,¹²⁷ başvurusunun engellik aylığının orantısız ve öngörülemez bir biçimde tamamen kesilmesini,¹²⁸ hatalı olarak ödenen işsizlik ödeneklerinin başvurusunun içinde bulunduğu zorlu sosyoekonomik koşullar dikkate alınmadan, iyi yönetim ilkesine aykırı bir biçimde, yasal faiziyle birlikte ve yüksek tutarlı

¹²⁴ Žegarac/Sırbistan, B. No: 54805/15 ve diğerleri, 17/01/2023, §§ 82 vd. ESKHK de sosyal güvenlik ödeneklerinin azaltılması konusunda benzer bir yaklaşım sergilemektedir. Miguel Angel Lopez Rodriguez/İspanya kararında Komite başvurusunun almakta olduğu ödeneğinin cezaevinde aldığı bakım ölçüsünde azaltılmasını kendisi ve ailesinin geçim olanakları üzerinde ciddi bir etkisi olmaması gerekçesiyle Sözleşme'ye uygun bulmuştur. Bkz. CESCR, Miguel Angel Lopez Rodri/Spain, Appl. No. 1/2013, 4/3/2016. Kararın Türkçe çevirisi için bkz. Şirin, Armutcuoğlu, ss. 59-87.

¹²⁵ Jernej L. Črnič, "The European Court of Human Rights, Rule of Law and Socio-Economic Rights in Times of Crises", *Hague Journal on the Rule of Law*, 2016, C. 8, S. 2, ss. 239-40; Fedulov/Rusya, B. No: 53068/08, 08/10/2019, § 77; Žegarac/Sırbistan.

¹²⁶ Atasayan, s. 55.

¹²⁷ Valverde Digon/İspanya, B. No: 22386/19, 26/01/2023.

¹²⁸ Bélané Nagy/Macaristan.

taksitler hâlinde geri talep edilmesini¹²⁹ ve mevzuatta vadedilen sosyal yardımların kaynak yetersizliği bahane edilerek hukuki güvenlik ilkesine aykırı bir biçimde ödenmemesini¹³⁰ Sözleşme'ye aykırı bulmuştur. Mahkemeye göre her ne kadar kamu yararı taraf devletlerin sınırlı kamu kaynaklarının paylaşılması konusunda hassas davranmasını gerektiriyorsa da yetkili makamlar, özellikle de sosyal yardımlar gibi bireyin geçimi bakımından oldukça önemli olan konularda ve kendi hatalarından kaynaklı sorunlarda titizlikle davranmalı ve ölçülü kararlar almalıdır.¹³¹

Tıpkı İHAM gibi Anayasa Mahkemesi de ilk davalardan itibaren -bazı istisnai çelişkili kararlara rağmen¹³²- sosyal güvenlik hakkıyla mülkiyet hakkı arasındaki ilişkiyi yukarıda temas edilen Stec ve diğerleri kararına da atıf yaparak¹³³ içtihadına yansıtmaktadır. Ayrıca Mahkeme yine İHAM'a paralel bir yaklaşımla devlete herhangi bir sosyal güvenlik sistemi oluşturma, belirli türde ve miktarda sosyal yardım sunma gibi ödevler yüklememekte, hâlihazırda vadedilen sosyal güvenlik güvenceleri kapsamında değerlendirme yapmaktadır. Dolayısıyla Anayasa'nın 35. maddesi öznelerine herhangi bir yardım ve aylık talep etme hakkı tanımamaktadır. Ancak hak öznelerinin bu yöndeki taleplerinin kanuni düzenleme ve tutarlı yargı içtihatlarına dayanması durumunda meşru beklenti oluşmakta ve mülkiyet hakkı uygulanabilir hâle gelmektedir.¹³⁴ Bunun için başvuruçuların mevzuatta veya içtihatla belirlenen koşulları taşıması gerekir. Mevzuatta aranan şartların sağlanmaması durumunda Mahkeme mülkiyet hakkının uygulanmasını sağlayacak bir meşru beklentinin oluşmadığı sonucuna varmaktadır.¹³⁵ Söz gelimi Mahkeme, boşandıktan sonra eşiyile birlikte yaşamaya devam eden bir kadının ölüm aylığına dair taleplerinin yasa ve bu konudaki içtihatla uyumsuz olduğu gerekçesiyle meşru beklenti oluşturmadığına karar vermiştir. Zira ebeveynleri ölen bekar kadınları destekleyen bu aylığın kötüye kullanımını engellemeyi amaçlayan

¹²⁹ Čakarević/Hırvatistan, B. No: 48921, 26/04/2018, §§ 77-91.

¹³⁰ Fedulov/Rusya, §§ 70-81

¹³¹ Moskal/Polonya, §§ 67-76.

¹³² Atasayan, ss. 479-80; Yolcu, s. 361;

¹³³ Ramazan İpek, B. No: 2012/1105, 17/7/2014, § 17.

¹³⁴ Zekiye Şanlı, § 38;

¹³⁵ Ramazan İpek, §§ 25 vd.

mevzuat, boşandıktan sonra eşiyle yaşamaya devam eden kadınların bu sosyal güvenceden yararlanamayacağını açıkça düzenlemektedir.¹³⁶

Anayasa Mahkemesi, daha önce açıklanan farklı dinamiklere (ulusal ve sosyal haklar ile sosyal devlet ilkesini içeren bir anayasayla yetkilendirilmiş bir mahkeme olma) rağmen esasa dair incelemesinde de İHAM'ı taklit ederek kamusal makamlara geniş bir takdir alanı tanımaktadır. Mahkemeye göre: "Sosyal güvenlik, devlet tarafından üstlenilen önemli bir sorumluluk olup, bu sorumluluğun gereklerinin sağlıklı bir şekilde yerine getirilebilmesi için birtakım düzenlemeler yapılması kaçınılmazdır. Dolayısıyla devletin sosyal güvenlik alanına ilişkin takdir yetkisi geniştir."¹³⁷

Üstelik Mahkeme Anayasa'nın "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler" kısmındaki ilgili hükümleri paradoksal bir biçimde kamusal makamlara bıraktığı geniş takdir marjını haklılaştırmak için kullanabilmektedir. Bu kapsamda Mahkeme bazı kararlarında sosyal güvenlik hakkını kısıtlayan şikâyet konusu tedbirlerin aslında devletin sosyal güvenlik hakkını sınırlı mali imkânları doğrultusunda hayata geçirme çabalarının bir ürünü olduğunu vurgulamıştır.¹³⁸ Yine Mahkeme Anayasa'nın "Devletin iktisadi ve sosyal ödevlerinin sınırları" kenar başlıklı 65. maddesini de yetkili makamlara bırakılmış bir açık çek olarak görmüş, bu konuda etkili bir denetim yapma iradesi göstermemiştir¹³⁹. Hükümün gerekçesine de atıf yapan Mahkeme, "... sosyal ve ekonomik hakların kişilere bir "talep hakkı" vermekten ziyade, devlete mali gücüyle sınırlı bir "ödev" yüklediğini..."¹⁴⁰ kabul etmektedir. Dolayısıyla bu makaledeki önerilerin aksine Mahkemenin Anayasa'nın İHAS'tan farklı olan sosyal dinamiklerini ve Anayasa'nın bütünselliği ilkesini dolaylı koruma metodu aleyhine görmezden geldiği ve sosyoekonomik konularda ulusal bir mahkemeye yaraşır ve -İHAM'a kıyasla- daha etkili bir denetim yapma niyetinin olmadığı anlaşılmaktadır.

¹³⁶ Emel Kavas, B. No: 2013/8032, 9/9/2015, § 38.

¹³⁷ Zekiye Şanlı, § 58.

¹³⁸ Hamza Buğdacı, § 63; Arif Sarıgül, B. No: 2013/8324, 23/2/2016, § 51.

¹³⁹ Yolcu'ya göre Mahkeme'nin 65. maddeye ilişkin yaklaşımı, insan haklarının bütünselliği ilkesi ve sosyal hakların "anayasal hak" olma niteliğiyle bağdaşmamaktadır. Bkz. Yolcu, ss. 306 vd.

¹⁴⁰ Kuddis Büyüakallı, § 59. Ayrıca bkz. İsmail Hakkı Bulunmaz, §§ 66-67.

Mahkeme geniş takdir marjı yaklaşımını pek çok kararında tatbik etmiştir. Bunlar arasında yer alan ve başvurucunun emekli olduktan sonra çalışmaya devam ettiği için maaşından sosyal güvenlik primi alınmasından yakındığı Hamza Buğdacı davasında Mahkeme, yetkili makamların sosyal güvenlik ödenekleri ve çalışma yaşamını düzenleme konusundaki geniş takdir alanına atıfla ihlal olmadığı sonucuna ulaşmıştır.¹⁴¹ Benzer bir biçimde başvurucunun emekli maaşında beklenen zammın yapılmamasından yakındığı Zekiye Şanlı davasında, buna neden olan düzenlemenin emekli maaşını belirli bir asgari standardın altına düşürmediğini ve bu müdahalenin sosyal güvenlik sisteminin mali istikrarını koruma kamu yararı karşısında ölçülü olduğunu vurgulayarak benzer bir sonuca ulaşmıştır.¹⁴²

Buna karşılık Mahkeme, başta yersiz sosyal güvenlik ödemelerine dair davalar olmak üzere diğer pek çok kararında geniş takdir marjına rağmen ihlal sonucuna ulaşabilmiştir. Mahkeme hata sonucu yapılan ödemelerin iadesinde iyi yönetim ilkesine de atıf yaparak esas kusur kamu makamlarında olmasına rağmen başvurucuya ağır bir külfet yüklenerek meblağın faiziyle birlikte¹⁴³ ve/veya başvurucunun ödemesini güçleştirecek şekilde; tek seferde ve kısa sürede¹⁴⁴ geri istenmesi gibi müdahalelerin ölçüsüz olduğuna karar vermektedir. Mahkemenin bu konudaki genel yaklaşımına göre yersiz ödemeler tamamen idarenin kusurundan kaynaklansa bile geri alınabilmelidir. Buna karşın yersiz ödemelerin iadesine ilişkin davalarda; idarenin kusur derecesi ve kendi hataları karşısındaki tutumu, meblağın miktarı, iade edilme yöntemi ve süresi, faiz uygulanıp uygulanmadığı gibi kriterler kapsamındaki değerlendirme belirleyici olmaktadır.¹⁴⁵ Mahkemenin konuya dair yaklaşımı, hak öznelere sosyoekonomik koşullarına manalı bir rol yüklememesi dışında İHAM'inkine oldukça benzerdir.

¹⁴¹ Hamza Buğdacı, B. No: 2013/1858, 3/2/2016, § 57-66.

¹⁴² Zekiye Şanlı, §§ 49-62. Benzer yönde bkz. Yasemin Mutlu, § 49 vd; Veynel Akdoğan, §§ 23-25.

¹⁴³ Tefvik Baltacı, B. No: 2013/8074, 9/3/2016, §§ 79-80. Benzer yönde bkz. Uğur Ziyaretli, B. No: 2014/5724, 15/2/2017; Kuddis Büyüakallı; Kemal Özcan, B. No: 2017/18560, 12/2/2020.

¹⁴⁴ Fatma Ülker Akkaya, B. No: 2014/18979, 22/2/2018.

¹⁴⁵ Bülent Sinan Kaya, B. No: 2016/1854, 28/5/2019, § 54.

Mahkeme yersiz ödemeler dışındaki diğer bazı konularda da kamu makamlarının kendilerine bırakılan takdir alanını aştığına karar vermiştir. Diğer pek çok karar arasında iyi yönetim ilkesi bağlamında ele alınan Tevfik Baltacı kararında Mahkeme idarenin kusurundan kaynaklı olarak ölüm maaşının olması gerekenden beş yıl sonra yatırılmaya başlanmasının ve idarenin kendi kusurunu giderecek bir telafi metodu önermemesinin başvurucaya orantısız bir külfet yüklediği sonucuna ulaşmıştır.¹⁴⁶ Yeşim Bullock davasındaysa başvuruca, babasının ölümünden haberdar olmaması nedeniyle yetim aylığı için başvuru süresini kaçırmamasından ötürü kendisine aylık bağlanmamasından yakınmaktadır. Mahkeme başvurucaun 13 yaşında evlat edinilmesi nedeniyle babasından uzakta yaşadığına dair iddiasının yeterince incelenmeden mücbir sebep sayılmamasının başvurucaya aşırı ve katlanılmaz külfet yüklediğinden bahisle ihlal sonucuna ulaşmıştır.¹⁴⁷ Diğer bir davada emekli ikramiyesinin ödeme tarihindekiler yerine emekli aylığının bağlandığı tarihteki katsayılara göre ödenmesinin enflasyonun etkisiyle başvurucaya ağır bir külfet yüklediğine karar verilmiştir.¹⁴⁸

Sonuç olarak mülkiyet hakkı, özellikle de İHAM'ın Gaygusuz ve Stec ve diğerleri kararlarının ardından sosyal güvenlik hakkı lehine serpilerek bu kapsamda ortaya çıkan pek çok karmaşık sorunun bireysel başvuru mekanizmaları çerçevesinde ele alınmasını sağlamak-tadır. Bu kapsamdaki koruma taraf devletlere belirli nitelikleri haiz bir sosyal güvenlik sistemi oluşturma ödevi yüklemese de gönüllü olarak sunulan ve mülk veya meşru beklenti oluşturan ödenekler mülkiyet hakkı çerçevesinde korunabilmektedir. Belirli hak öznelerinin sistemden dışlanması, ödemelerin azaltılması/kesilmesi gibi müdahalelerde Mahkemelerin üstlendiği asli rol, başvurucaun sosyoekonomik koşullarını iyileştirmek değil mülkiyet hakkı kapsamındaki çıkarlarıyla kamu yararı arasındaki adil dengenin kurulmasında hakemlik yap-maktır. Buna karşılık Mahkemelerin gerçekleştirdiği denetimin sosyoekonomik etkileri hafife alınmamalıdır. Zira özellikle de İHAM'ın esasa dair değerlendirmelerinde hak öznelerinin sosyoekonomik koşulları davanın seyri üzerinde etkili olmuştur ve verilen kararların pek

¹⁴⁶ Besime Çetin, B. No: 2014/17809, 8/11/2017.

¹⁴⁷ Yeşim Bullock, B. No: 2014/13223, 20/9/2017.

¹⁴⁸ Ferda Yeşiltepe [GK], B. No: 2014/7621, 25/7/2017. Benzer yönde bkz. Öktaş Şahin, B. No: 2019/11913, 19/1/2022.

çoğu taraf devletlere sosyal güvenlik sistemlerini hak öznelерinin sosyoekonomik menfaatleri doğrultusunda iyileştirme ödevi yüklemektedir. Ayrıca sosyal haklara özgü belgelerin koruma organlarının da İHAM'a paralel bir biçimde egemenlik temelli çekincelerle devletlerin ekonomik koşullarına ve ulusal önceliklerine uygun bütçe ve sosyal politikalara alan bırakma eğiliminde olduğunu ve taraf devletlere katı maddi ödevler yüklemek yerine hesap verilebilirliğe, usuli ödevlere ve gerekçelendirmeye odaklandığını belirtmekte yarar vardır.¹⁴⁹ Öte yandan ulusal bir Mahkeme olan Anayasa Mahkemesinin Anayasa'da yer alan sosyal dinamiklere rağmen uluslararası koruma organlarıyla benzer bir çekingenliğe sahip olması ve yetkili makamlara geniş bir takdir alanı bırakması eleştiriye açıktır.

C. Özel Yaşama ve Aile Yaşamına Saygı Hakkı

Sözleşme'nin sekizinci maddesinde yer alan özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı; özel yaşama, aile yaşamına, konuta ve haberleşmeye saygı hakları üzere dört alt başlık hâlinde ele alınmıştır.¹⁵⁰ Mahkeme zaman zaman birbiriyle örtüşen bu alt başlıkları otonom ve dinamik bir biçimde yorumlamakta, çeşitli yönlerden insan yaşamına ve özerkliğine temas eden pek çok meseleyi bu kapsamda ele almaktadır. Böylece Mahkeme cömert bir tutumla; cinsiyet kimliği, kişisel veriler, çocuk koruma yargılaması, arama ve el koyma işlemleri ile çevre sorunları gibi olağan koşullarda birbiriyle pek de ilişkisi olmayan meseleleri sekizinci madde kapsamında ele almaktadır.¹⁵¹ Bu nedenle söz konusu hakkın tanımı ve kapsamı literatürde oldukça tartışmalıdır.¹⁵²

Özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı kural olarak sağlık bakımı, barınma hakkı gibi sosyal menfaatler içermemektedir. Buna kar-

¹⁴⁹ Sandra Liebenberg, "Between Sovereignty and Accountability: The Emerging Jurisprudence of the United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights Under the Optional Protocol", *Human Rights Quarterly*, 2020, C. 42, S. 1, ss. 48-84.

¹⁵⁰ "Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve yazışmasına saygı gösterilmesi hakkına sahiptir."

¹⁵¹ Harris vd., ss. 475 vd.

¹⁵² Ivana Roagna, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Özel Hayata ve Aile Hayatına Saygı Gösterilmesi Hakkının Korunması*, çev. Ayşe Gül Alkış Schäling, Ankara: Şen Matbaa, 2012, s. 9.

şılık sekizinci maddenin pek çok meseleye temas eden geniş kapsamı çeşitli sosyoekonomik çıkarları korumaktan da geri kalmamaktadır. Bunun temel nedeni sekizinci madde kapsamında korunan kişisel özerklik, fiziksel ve zihinsel bütünlük, aile yaşamı, konut gibi menfaatlerin, hak öznelerinin sosyoekonomik durumundan bağımsız bir biçimde değerlendirilemeyeceği gerçeğidir. Bu kapsamda İHAM, özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı çerçevesinde sağlık hakkı,¹⁵³ çalışma hakkı,¹⁵⁴ barınma hakkı,¹⁵⁵ yeterli yaşam standartlarına sahip olma hakkı¹⁵⁶ ve nihayet sosyal güvenlik hakkı kapsamında yer alan çeşitli menfaatleri ele almaktadır.

Sözleşme'nin diğer maddeleri gibi özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı da öznelerine belirli bir miktarda sosyal güvenlik yardımı verilmesini veya belirli bir yaşam düzeyi sunulmasını garanti etmemektedir. Buna karşılık sahip olduğu kapsayıcı koruma alanı sayesinde sekizinci madde ve özellikle de aile yaşamına saygı hakkı, sosyal güvenlik hakkının koruma alanıyla örtüşebilmektedir. Bu örtüşme en başta ebeveyn ödenekleri ve aile yaşamını desteklemeyi amaçlayan diğer sosyal ödenekler kapsamında ve ayrımcılık yasağıyla bağlantılı olarak gerçekleşmiştir.¹⁵⁷ Mahkemenin sergilediği yaklaşıma göre taraf devletin aile yaşamını desteklemek için öngördüğü sosyal ödemeler, aile yaşamını ve ailenin organize olma biçimini etkileyebilmektedir. Bu nedenle taraf devletler bu kapsamdaki ödenekleri aile yaşamına saygı hakkına uygun bir biçimde düzenlemelidir.¹⁵⁸

Konuya dair içtihadın evriminden söz etmeden önce Mahkemenin sosyal güvenlik ödemelerine dair davalarda mülkiyet hakkı ile özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkını uygulama pratiğine karşılaştırmalı bir biçimde temas etmek gerekir. Sosyal ödeneklerle ilgili başvurularda zaman zaman mülkiyet hakkıyla özel yaşama ve aile yaşamı-

¹⁵³ Pentiacova ve diğerleri/Moldova, B. No: 14462/03, 04/01/2005.

¹⁵⁴ Denisov/Ukrayna.

¹⁵⁵ Yordanova ve diğerleri/Bulgaristan; Marzari/İtalya.

¹⁵⁶ Lacatus/İsviçre (hukuki özet), B. No: 14065/15, 19/01/2021.

¹⁵⁷ Dhahbi/İtalya, B. No: 17120/09, 08/04/2014, § 41; Mata Estevez/İspanya, B. No: 56501/00, 10/05/2001; Klaus Kapuy, "Social Security and the European Convention on Human Rights: How an Odd Couple Has Become Presentable", *European Journal of Social Security*, 2007, C. 9, S. 3, ss. 230-33.

¹⁵⁸ Konstantin Markin/Rusya, B. No: 30078/06, 22/03/2012, § 130.

na saygı hakkı birlikte gündeme gelebilmektedir. Nitekim Mahkeme sosyal ödemelerle ilgili bazı başvurularda her iki hakkı birlikte uygulamaktadır.¹⁵⁹ Bu kapsamda önemli olan, uyuşmazlık konusunun kendine özgü koşullarında Mahkemenin otonom bir biçimde yorumladığı mülk veya meşru beklenti kavramları kapsamına girip girmediği ve başta aile yaşamı olmak üzere sekizinci maddenin alt başlıklarını ne ölçüde ilgilendirdiğidir. Söz misali emeklilik ödeneklerine ilişkin meseleler çoğunlukla aile yaşamını doğrudan ilgilendirmede için mülkiyet hakkı kapsamında ele alınmaktadır. Buna karşılık Mahkeme gerektiğinde şikâyet konusunun bağlamsal yönünü hesaba katarak sekizinci maddeyi uygulanabilir bulabilmektedir. Örneğin Mahkeme Moskal/Polonya başvurusunda emekli maaşının başvuruçuların ağır hasta olan çocuklarına bakma araçları olmasını ve aile bütçesinin temelini oluşturmasını dikkate alarak sekizinci maddeyi uygulanabilir bulmuştur.¹⁶⁰ Bunun gibi Mahkeme yetim aylığı gibi sosyal aylıklara yönelik müdahalelerin, henüz küçük yaştaki hak öznelerinin özel ve aile yaşamının normal gelişimini olumsuz yönde etkileme potansiyelini dikkate alarak sekizinci madde kapsamında görülebileceğini kabul etmektedir.¹⁶¹ Buna karşılık sosyal yardımlarla ilgili başvurularda Mahkemenin genel eğiliminin, meseleyi öncelikle mülkiyet hakkı kapsamında ele almak şeklinde olduğunu belirtmek gerekir. Dahası Mahkeme mülkiyet hakkı bağlamında kabul edilebilir gördüğü pek çok başvuruda meseleyi ayrıca özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı kapsamında ele almayı gerekli görmemektedir. Ayrıca bizzat ifade ettiği üzere Mahkemenin sosyal güvenlik ödemeleriyle özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı arasındaki ilişkiye dair yaklaşımı, mülkiyet hakkıyla olan ilişkiye dair yaklaşımına nazaran muğlaktır.¹⁶²

Mahkeme ebeveynlik izni ödeneğiyle ilgili Petrovic/Avusturya kararından itibaren sosyal güvenlik yardımıyla ilgili şikâyetlerin sekizinci madde kapsamında korunabileceğini kabul etmektedir. Erkek

¹⁵⁹ Şerife Yiğit/Türkiye, B. No: 3976/05, 02/11/2010; Aldeguer Tomás/İspanya, B. No: 35214/09, 14/06/2016.

¹⁶⁰ Moskal/Polonya, § 93.

¹⁶¹ European Court of Human Rights, "Guide on the case-law of the European Convention on Human Rights: Social Rights", 2022, s. 39, [https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Social_rights_ENG\(30/11/2023\)](https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Social_rights_ENG(30/11/2023)).

¹⁶² Moskal/Polonya, § 94; Beeler/İsviçre, §§ 54, 56, 58.

olan başvurucunun iç hukuka göre yalnızca kadınlar için öngörülen ebeveynlik izni ödeneğinden yararlanamamaktan şikâyet ettiği bu başvuruda Mahkeme, şikâyet konusu mevzuatın cinsiyete dayalı ayırım yaparak ailenin organize olma biçimini etkilemesi nedeniyle sekizinci maddenin uygulanabilir olduğunu tespit etmiştir. Mahkemeye göre bu tür ödenekler taraf devletlerin aile yaşamına saygı duyma biçimini ifade eder. Bu nedenle böyle ödeneklerin düzenlenme ve uygulanma biçimi aile yaşamına saygı hakkına uygun olmalıdır.¹⁶³ Mahkeme esasa dair incelemesinde ihlal olmadığı sonucuna ulaşmışsa da daha sonraki benzer içerikli kararlarında aile içindeki ve iş yaşamındaki cinsiyet rollerine dair dönüşen Avrupa konsensüsünü dikkate alarak bu yaklaşımını değiştirmiştir.¹⁶⁴

Ebeveynlik izni ödeneği dışındaki bazı ödenekler de bağlamsal olarak aile yaşamı kapsamında gündeme gelebilmektedir. Örneğin kadın olan başvurucunun almakta olduğu maluliyet ödeneğinin çocuk yaptığı dönemde -malul olmasaydı da çocuğuna bakacağı gerekçesiyle- kesilmesine dair Trizio/İsviçre davasında Mahkeme sekizinci maddede ve onunla bağlantılı olarak 14. maddenin uygulanabilir olduğu ve ihlal edildiği sonucuna ulaşmıştır.¹⁶⁵

Ölüm aylığıyla ilgili Yocheva ve Ganeva/Bulgaristan davasında başvurucular, babası tarafından tanınmayan çocukların söz konusu aylıktan diğer çocuklar gibi faydalanamamasından yakınmıştır. Mahkeme, her çocuğun iki ebeveyne sahip olması gerektiğine dair baskıncı düşünceye dayanan bu uygulamayı da kadının aile içi rolüne dair cinsiyetçi yaklaşıma benzer bir biçimde mahkûm etmiştir.¹⁶⁶

Çocuk aylığıyla ilgili Niedzwiecki/Almanya davasında Mahkeme sosyal yardımlar için öngörülen ikametgâh, vatandaşlık gibi şartların ulaşılacak istenen meşru amaçla olan uyumunu denetlemiştir. Taraf devletin ileri sürdüğü, çocuk yardımını Almanya'da uzun süre kalma-

¹⁶³ Petrovic/Avusturya §§ 27-29.

¹⁶⁴ ibid, 38-43; Konstantin Markin/Rusya, §§ 129-152.

¹⁶⁵ Di Trizio/İsviçre, B. No: 7186/09, 02/02/2016, §§ 80-104. ESKHK'nin ev kadınlarının emeklilik hakları bakımından benzer bir dolaylı ayrımcılık yaklaşımı sergilediği bir karar için bkz. CESCR, Trujillo Calero/Ecuador, Appl. No. 10/2015, 26/3/2018. Kararın çevirisi için bkz. Şirin, Armutcuoğlu, ss. 120-151.

¹⁶⁶ Yocheva ve Ganeva/Bulgaristan, B. No: 18592/15 ve 43863/15, 11/05/2021, §§ 100-126.

sı muhtemel çocuklara yönlendirme amacına odaklanan Mahkemeye göre belirli bir dönemdeki ikamet durumuna dayalı kriter, muhatapların ülkede kalma süresini hesaplamak için yeterli bir temel oluşturulması yönüyle sorunlu bir ölçüttür.¹⁶⁷

Son olarak 2022 yılının sonunda verilen ve Mahkemenin sosyal güvenlik ödemeleri kapsamındaki yaklaşımını dönüştüren Beeler/İsviçre kararından ve bu kararın etkilerinden söz etmek gerekir. Anılan kararda Mahkeme sosyal güvenlik hakkına dair yaklaşımında birtakım kusurlar olduğunu kabul etmiştir. Buna göre geçmişteki cömert içtihat sosyal güvenlik hakkına dair sorunların hangi durumlarda özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı kapsamında ele alınabileceğini net bir şekilde ortaya koymamaktadır.¹⁶⁸ Bu kararla birlikte Mahkeme artık sosyal güvenlik ödemelerini yalnızca aile hayatının düzenleniş biçimini mutlak surette etkilediği (necessarily affected) durumlarda ele alacağını deklare etmiştir. Zira sosyal yardımların önemli bir bölümü bir şekilde aile yaşamını etkileme potansiyeline sahiptir. Aile yaşamını etkileme potansiyeli olan her meselenin sekizinci madde kapsamında görülmesi, bu hükmün sosyal yardımlara uygulanmasına ilişkin eşik ve kriterlerin öngörülemez olmasına yol açmaktadır.¹⁶⁹ Bu nedenle Mahkeme, örneğin yukarıda ele alınan Trizio/İsviçre kararındaki yaklaşımın aksine, “aile hayatının düzenlenme şeklini etkileme olasılığı” olan her meseleyi değil yalnızca vakanın somut özellikleri çerçevesinde aile yaşamını mutlak surette etkileyen düzenleme ve uygulamaları sekizinci madde kapsamında ele alacaktır. Diğer bir ifadeyle Mahkeme, aile yaşamıyla ilgili olan her türlü sosyal güvenlik düzenlemesinin sekizinci madde kapsamına girdiğine dair varsayımsal nedensellik bağı ve karineyi terk etmiştir. O hâlde artık bir sosyal ödeneğin aile yaşamı kapsamında ele alınabilmesi için ödenekle ilgili dezavantajın, aile yaşamını mutlak surette etkilemesi gerekmektedir.

¹⁶⁷ Niedzwiecki/Almanya, B. No: 58453/00, 25/10/2006.

¹⁶⁸ Beeler/İsviçre, § 66.

¹⁶⁹ Beeler/İsviçre, §§ 63-64, 66-72; Majja Dahlberg, “More human rights at the cost of the state sovereignty? Clarifying the scope of applicability of Article 8 ECHR to social welfare benefits in Beeler v Switzerland”, 2023, <https://strasbourgobservers.com/2023/02/21/more-human-rights-at-the-cost-of-the-state-sovereignty-clarifying-the-scope-of-applicability-of-article-8-echr-to-social-welfare-benefits-in-beeler-v-switzerland/> (12/02/2024)..

Ayrıca Mahkeme anılan kararda sosyal yardımlara ilişkin şikâyetlerin aile yaşamını mutlak surette etkilemiş kabul edilebilmesi için bazı ölçütler belirlemiştir. Tüketici olmayan bir biçimde sayılan bu kriterler şunlardır: Yardımın amacı; yardımın verilmesi, hesaplanması ve sona erdirilmesine ilişkin kriterlerin mahiyeti; yardımın aile hayatının düzenlenme şekli üzerindeki etkileri; başvuru sahibinin özel koşulları ve aile hayatı göz önünde bulundurulduğunda yardımın ödendiği dönemde aile hayatı üzerindeki pratik yansımalarıdır.¹⁷⁰

Somut başvuru bağlamındaki incelemesinde Mahkeme yeni yaklaşımını ve söz konusu kriterleri tatbik ettiğinde, kadınların aksine erkeklerin dul maaşının bakmakla yükümlü oldukları en küçük çocuğun reşit olmasından itibaren kesilmesine dair şikâyeti sekizinci madde kapsamında görmüştür. Zira -bir önceki paragrafta sayılan kriterler arasından- ödeneğin amacı, başvuruçunun işe gitmeden çocuklarına bakabilmesidir ve ödendiği süre boyunca başvuruçunun ve ailesinin temel geçim kaynağını oluşturmuştur. Ayrıca başvuruçunun özel koşullarını dikkate alan Mahkeme, ödeneğin başvuruçunun ailesine bakmak amacıyla oldukça uzun süre iş yaşamından uzak kalmasının ardından, 57 yaşında ve hassas mali koşullara sahip olduğu bir dönemde kesilmesine dikkat çekmiş ve neticede sekizinci maddenin ve onunla bağlantılı olarak ayrımcılık yasağının uygulanabilir olduğuna ve ihlaline karar vermiştir.¹⁷¹

Mahkeme daha sonra verdiği iki kabul edilemezlik kararıyla Beeler kararının anlamını daha açık bir biçimde ortaya koyma olanağı bulmuştur. Bunlardan biri olan Berisha/İsviçre davasında Mahkeme ailesiyle birlikte yaşayan başvuruçuya kamu tesislerinde yaşayan engelli bireylerden daha az yardım yapılmasının aile yaşamını mutlak surette etkilemediğine karar vermiştir. Zira başvuruçunun bu fark dolayısıyla hiçbir zaman kamu tesislerine taşınmak zorunda kalmamıştır ve başvuruçuya kendi evinde kalmasına yardımcı olmak amacıyla bakım yardımı da dahil olmak üzere başka bir dizi önemli yardım verilmiştir.¹⁷² Yine kabul edilemez bulunan X ve diğerleri/İrlanda kararındaysa başvuruçuların alamamaktan yakındığı çocuk yardımının

¹⁷⁰ Beeler/İsviçre, § 72.

¹⁷¹ Beeler/İsviçre, § 73-83, 108-110, 113.

¹⁷² Berisha/İsviçre (hukuki özet), B. No: 23851/20, 24360/20, 22/06/2023.

günlük yaşamlarının temel yönlerini biçimlendirecek bir etkiye sahip olmamasını, ödeneğin verilmediği dönemin oldukça kısa sürmesini, aile birliğinin olumsuz yönde etkilenmemesini ve taraf devletin başvuruculara diğer araçlarla maddi destek vermesini dikkate almıştır.¹⁷³

Özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkıyla sosyal güvenlik hakkı arasındaki ilişki, AYM'nin kararlarına da yansımıştır. Mahkemenin İHAM içtihadına da atıf yaparak benimsediği yaklaşıma göre özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı¹⁷⁴ hiç kimseye belirli bir yaşam standardı ve sosyal ödeme sağlanmasını garanti etmez. Ancak böyle bir ödenek bir kere tanındıktan sonra yetkili makamlar bu hakkı, özünden yoksun bırakacak kadar sınırlandıramazlar.¹⁷⁵

Ne var ki Mahkemenin bu örtüşmeye dair kararları İHAM ile kıyaslandığında oldukça sınırlı sayıda kalmaktadır. Ulaşılan toplam üç karardan ilki olan ve başvurucunun resmî evliliği olmaması nedeniyle dul aylığından yararlanamamaktan yakındığı Vecide Ayyıldız başvurusu, başvurucunun ölümü nedeniyle düşme kararıyla sonuçlanmıştır.¹⁷⁶ Vazife malullüğü aylığının yükseltilmesi talebinin reddedilmesi nedeniyle maddi ve manevi varlığın korunması ve geliştirilmesi hakkı ile adil yargılanma hakkının ihlal edildiği iddialarına ilişkin olan Emre Bayram davasıdaysa Mahkeme şikâyetlerin yeterince temellendirilmediğinden bahisle açıkça dayanaktan yoksunluk kararı vermiştir.¹⁷⁷

¹⁷³ X ve diğerleri/İrlanda, B. No: 23851/20, 24360/20, 22/06/2023, §§ 71 vd.

¹⁷⁴ İHAS'ın sekizinci maddesinde yer alan bu hak Anayasa'da farklı maddelere yayılmıştır. Genel hatlarıyla ifade etmek gerekirse özel yaşama saygı hakkı Anayasa'nın 17. maddesinde yer alan maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme ve 20. maddesinde yer alan özel hayatın gizliliği hakları kapsamında korunmaktadır. Sekizinci maddenin diğer unsurlarından aile yaşamı, esasen Anayasa'nın 20. maddesinde; konuta saygı hakkı, 21. maddesinde ve haberleşmeye saygı hakkı 22. maddesinde yer almaktadır. Bu konuda daha detaylı bir inceleme ve karşılaştırmalı bir tablo için bkz. Gülay Arslan Öncü, "Özel Yaşama ve Aile Yaşamına Saygı Hakkı", İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme, ed. Sibel İnceoğlu, İstanbul: Şen Matbaa, 2013, s. 332. Benzer bir karşılaştırma yapan AYM kararı için bkz. Hüseyin Tunç Karlık ve Zahide Şadan Karlık, B. No: 2013/6587, 24/3/2016, § 41.

¹⁷⁵ Devrim Alyüz, B. No: 2017/40383, 16/9/2020, § 35 vd.

¹⁷⁶ Vecide Ayyıldız, B. No: 2014/5841, 5/4/2018. Benzer vakalarda İHAM taraf devletlere bu tür evliliklerin sosyoekonomik sonuçları bakımından geniş bir takdir alanı tanımaktadır (Şerife Yiğit/Türkiye, §§ 93-103.).

¹⁷⁷ Emre Bayram, B. No: 2019/40656, 22/2/2022, § 27.

Mahkemenin esasa dair inceleme yaptığı tek dava olan Devrim Alyüz davasında başvuru, kendisine bağlanan engelli aylığının sonradan getirilen kriterler nedeniyle kesilmesinden yakınmıştır. Kapsam konusunda tatmin edici bir açıklama sunmayan Mahkemenin başvuru aylığının engelli olan başvuru kişinin özerk yaşama kabiliyeti üzerindeki etkisi nedeniyle Anayasa'nın 17. maddesinde yer alan maddi ve manevi varlığın korunması ve geliştirilmesi hakkı kapsamında görüldüğü anlaşılmaktadır.¹⁷⁸

Esasa ilişkin değerlendirmesinde Mahkeme, engelli ödeneğinden yararlanmak için hane halkı gelirin belirli bir miktarın altında olması gerektiğine dair sonradan getirilen koşulun başvuru kişinin aylığının tamamen kesilmesine neden olmasını ölçsüz bulmuştur. Mahkeme Anayasa'nın 65. maddesinde yer alan devletin sosyal ödevlerinin sınırı hükmüne ve taraf devletin sosyoekonomik alandaki geniş takdir alanına atıf yaparak şikâyet konusu gelir limiti ölçütünün, ödenekleri sosyal yardımlara daha fazla ihtiyaç duyanlara yönlendirme amacı bakımından elverişli ve gerekli olduğunu kabul etmiştir. Buna karşılık Mahkeme, ödeneğin tamamen kesilmesi tedbirinin hâlihazırda hassas durumda olan başvuru kişiyi aşırı bir külfet altına soktuğu, kamu yararıyla başvuru kişinin çıkarları arasında adil denge gözetmediği ve dolaşısıyla orantısız sonucuna ulaşmıştır.¹⁷⁹

Sonuç olarak her iki Mahkemenin kararları göz önünde bulundurulduğunda sosyal güvenlik hakkı-özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı arasındaki örtüşme hakkında şunlar söylenebilir: Birincisi, sosyal güvenlik hakkı, mülkiyet hakkıyla kıyaslandığında özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı kapsamında sınırlı düzeyde ve sınırlı türdeki ödenekler bağlamında gündeme gelmiştir. Bu durumun temel nedeni, iç hukukta öngörülen sosyal ödeme biçimlerinin haklı beklenti oluşturma ihtimalinin özel yaşama ve aile yaşamına temas etme ihtimalinden fazla olmasıdır. İkincisi, yetkili makamlar aile yaşamını desteklemek için herhangi bir sosyal güvenlik sistemi kurmak veya sosyal ödeme yapmak zorunda değildir. Ancak taraf devlet özel yaşama veya aile yaşamına saygı duyma yöntemi olarak bir sosyal ödenek öngörmüşse bu ödeneye yönelik müdahaleler sekizinci maddenin gerek-

¹⁷⁸ Devrim Alyüz, § 51.

¹⁷⁹ ibid, §§ 73-85.

leriyle uyumlu olmalıdır. Son olarak İHAM, Beeler kararında sosyal güvenlik ödeneklerinin hangi koşullar altında sekizinci madde kapsamında gelebileceğine dair kriterler belirlemiştir. Buna göre sosyal güvenlik ödemelerine dair sorunlar artık yalnızca aile hayatının organize olma biçimini mutlak surette etkilemesi durumunda sekizinci madde kapsamında görülebilecektir.

D. Ayrımcılık Yasağı

Ayrımcılık yasağı esasen Sözleşme'nin 14. maddesinde yer almaktadır.¹⁸⁰ Ayrımcılık yasağının iki temel özelliği hükmün lafzından kolaylıkla anlaşılabilmektedir. Birincisi ayrımcılık temelleri söz konusu hükümde tüketici bir biçimde sayılmamıştır. Bu nedenle hüküm, lafzında yer almayan ayrımcılık temelleri bakımından da uygulama alanı bulur. İkincisi ve bu çalışma bakımından daha önemlisi, ayrımcılık yasağının bağlı/asalak yapısıdır. Buna göre ayrımcılık yasağı, taraf devletlerin yaptığı her türlü ayrımcılığı yasaklamamakta, yalnızca Sözleşme'de tanınan hak ve özgürlüklerle ilgili ayrımcı muameleleri kapsamaktadır. Dolayısıyla 14. madde Sözleşme'de yer alan hakların kapsamına girmeyen menfaatler bakımından ayrımcılığı yasaklamamaktadır.¹⁸¹

Genel olarak ayrımcılık yasağı sosyoekonomik hakların hayata geçirilmesi bakımından oldukça önemlidir. Zira bu yasak, klasik haklarda olduğu gibi sosyal hakların herkese eşit bir biçimde tanınmasını gerektirir.¹⁸² Üstelik ESKHK'ye göre ayrımcılık yasağı, diğer sosyal haklardan farklı olarak taraf devletlere aşamalı değil derhal gerçekleştirilmesi gerektiren bir yükümlülük (immediate obligation) yükler.¹⁸³ Diğer bir ifadeyle sosyal hakların yumuşak karnı olan kaynakların kıtlığı sorunu, ilkesel olarak sosyal hakların ayrımcı bir biçimde uygulanması için yeterli bir neden oluşturmamaktadır.

¹⁸⁰ "Bu Sözleşme'de tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya diğer kanaatler, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa aidiyet, servet, doğum başta olmak üzere herhangi başka bir duruma dayalı hiçbir ayrımcılık gözetilmeksizin sağlanmalıdır."

¹⁸¹ Rasmussen/Denmark, B. No: 8777/79, 28/11/1984, § 29.

¹⁸² CESCR, General Comment No. 20: Non-discrimination in economic, social and cultural rights (art. 2, para. 2, of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), 2009, § 7.

¹⁸³ ibid; CESCR, General Comment No. 3, § 1.

O hâlde klasik haklarla birlikte doğan ayrımcılık yasağının diğer kuşak hakların doğumu ve gelişimiyle birlikte hak kuşaklarının/kategorilerinin üzerinde konumlandığı söylenebilir. Bununla da bağlantılı olarak ayrımcılık yasağı, klasik haklarla sosyal haklar arasında birleştirici bir rol üstlenerek sosyal hakların dolaylı olarak korumasında önemli bir rol oynar. Nitekim İHAM, başta sosyal güvenlik hakkını ilgilendirenler olmak üzere pek çok kararında ayrımcılık yasağını sosyoekonomik içerikli başvurularda uygulamış, sosyal faydaların, yaş, uyruk, cinsiyet, cinsel yönelim, engellilik gibi temellere dayalı olarak paylaştırılmasını yargılamıştır.

Öte yandan ayrımcılık yasağının bağlı yapısı, sosyal hakların bu kapsamda gündeme gelmesini güçleştirmektedir. Diğer bir ifadeyle bağlı bir hak olması nedeniyle ayrımcılık yasağı, şikâyet konusu sosyoekonomik menfaatin Sözleşme’de yer alan diğer haklarla ilişkilendirilebilirliği ölçüsünde dolaylı koruma pratiğine katkı sunabilecektir.¹⁸⁴ Dolayısıyla sosyal güvenlik hakkı kapsamındaki menfaatlerin ayrımcılık yasağı bağlamında gündeme gelebilmesi, başta mülkiyet hakkı ve özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı olmak üzere Sözleşmesel haklar kapsamında görülebilmesine bağlıdır. Bununla birlikte Mahkeme, ayrımcılık yasağının ihlalinden yakınılan davalarda, ilgili Sözleşmesel hakkın kapsamını esnek yorumlayarak ayrımcılık yasağının sosyal güvenlik hakkı bakımından uygulanabilirliğini geliştirmektedir.¹⁸⁵ Özellikle de Mahkemenin ayrımcılık yasağı-mülkiyet hakkı-sosyal güvenlik hakkı üçlüsünün örtüştüğü başvurulara dair içtihadı, mülkiyet hakkının sosyal haklar lehine esnek yorumlanması bakımından dikkat çekicidir.¹⁸⁶ Hatırlanacağı üzere herhangi bir ekonomik çıkarın mülkiyet hakkı kapsamında korunabilmesi, bir mülkün veya en azından haklı beklentinin varlığını gerektirmektedir. Ancak Mahkemenin sosyal güvenlik hakkı kapsamındaki içtihadına göre şikâyet

¹⁸⁴ Oddný Mjöll Arnardóttir, “Discrimination as a Magnifying Lens: Scope and Ambit Under Article 14 and Protocol 12”, *Shaping Rights in the ECHR: The Role of the European Court of Human Rights in Determining the Scope of Human Rights*, ed. Eva Brems, Janneke Gerards, Cambridge University Press, 2013, s. 332.

¹⁸⁵ Brems, ss. 158-59.

¹⁸⁶ Ingrid Leijten, “Social Security As A Human Rights Issue In Europe – Ramaer And Van Willigen And The Development Of Property Protection And Non Discrimination Under The Echr”, *Heidelberg Journal Of International Law*, 2013, C. 73, S. 2, Ss. 189-91; Bossuty, Ss. 327-29.

edilen ayrımcı kriterden dolayı henüz sosyal yardım almaya hak kazanamayan, dolayısıyla bu konuda tam anlamıyla bir meşru beklentisi dahi olmayan hak özneleri de mülkiyet hakkının korumasından faydalanabilmektedir.¹⁸⁷

“... Ayrımcı bir gerekçeyle belirli bir yardımın tamamından veya bir kısmından yoksun kalınmasına ilişkin davalarda, ilgili test, başvuranın şikâyet ettiği hak kazanma koşulu olmasaydı, söz konusu yardımı almak için iç hukuk uyarınca uygulanabilir bir hakka sahip olup olmayacağıdır.”¹⁸⁸

Böylece Mahkemenin esnek yaklaşımı ayrımcılık yasağının bağlı yapısını sosyal haklar lehine geliştirmektedir ve Sözleşme hükümlerinin “geniş kapsamına” girdiği müddetçe taraf devletlerin “gönüllü” olarak sağlamayı taahhüt ettiği sosyal yardımlar, ayrımcılık yasağına uygun bir biçimde hayata geçirilmelidir.¹⁸⁹ Söz gelimi bu konudaki köşe taşı niteliğindeki kararlardan olan Gaygusuz kararında başvuru, vatandaşlık statüsü nedeniyle emeklilik maaşına hak kazanamamasına rağmen mülkiyet hakkıyla bağlantılı olarak ayrımcılık yasağından faydalanmıştır.¹⁹⁰ Yine Koua Poirre/Fransa davasında başvuru, vatandaşlığı nedeniyle engelli aylığına hak kazanamamasına rağmen mülkiyet hakkı ve ayrımcılık yasağından faydalanmıştır.¹⁹¹

Benzer bir biçimde özel yaşama saygı hakkının birçok sosyoekonomik menfaatle ilişkilendirilebilen geniş kapsamlı doğası, ayrımcılık yasağının sosyal menfaatler bakımından uygulama alanını genişletmiştir.¹⁹² Bu yolla Mahkeme, normal koşullarda sekizinci madde kapsamında görmediği menfaatleri, bu hakla bağlantılı olarak ayrımcılık yasağı çerçevesinde değerlendirebilmiştir. Mahkeme bu tutumunu yukarıda ele alınan Beeler/İsviçre kararında Sözleşme’nin 53. maddesinde yer alan asgari eşik ilkesiyle de ilişkilendirerek açıkça ifade etmiştir:

¹⁸⁷ Leijten, “From Stec to Valkov: Possessions and Margins in the Social Security Case Law of the European Court of Human Rights”, ss. 331-32.

¹⁸⁸ Stec ve diğerleri/Birleşik Krallık, § 54 (vurgu eklenmiştir).

¹⁸⁹ Scheinin, ss. 45-46.

¹⁹⁰ Gaygusuz/Avusturya.

¹⁹¹ Koua Poirrez/Fransa, B. No: 40892/98, 30/09/2003.

¹⁹² Arnardóttir, s. 339.

“Her ne kadar sekizinci madde sosyal yardım hakkını güvence altına almasa da bir devletin böyle bir hak yaratırken sekizinci madde kapsamındaki yükümlülüklerinin ötesine geçmeye karar vermesi halinde -ki bu Sözleşme’nin 53. maddesi uyarınca kendisine açık bir imkândır- bu hakkın uygulanmasında 14. madde anlamında ayrımcı tedbirler alamaz... Sonuç olarak, sekizinci maddeyle birlikte okunan 14. maddenin kapsamı, tek başına okunan sekizinci maddenin kapsamından daha geniş olabilir.”¹⁹³

Dolayısıyla belirli standartlara sahip bir sosyal güvenlik sistemi kurma konusunda herhangi bir yükümlülük altında olmamalarına karşın taraf devletler, özel yaşamı ve aile yaşamını destekleyen sosyal ödemeler öngördüklerinde bunu ayrımcılık yasağına uygun olarak yapmalıdır. Aile yaşamını ve özel yaşamı ilgilendirdiği ölçüde çocuk yardımı,¹⁹⁴ ebeveynlik izni ödeneği,¹⁹⁵ iş göremezlik ödeneği,¹⁹⁶ ölüm aylığı,¹⁹⁷ maluliyet aylığı,¹⁹⁸ emeklilik aylığı,¹⁹⁹ kaza ve sağlık ödeneği²⁰⁰ gibi sosyal ödeneklerin ayrımcı uygulamaları, ayrımcılık yasağını özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkıyla bağlantılı olarak uygulanabilir kılmıştır.

Ayrımcılık yasağı kapsamındaki testinde Mahkeme, farklı muamelelerin varlığını tespit ettikten sonra taraf devletin farklı muamele için meşru gerekçe sunup sunmadığını ve ileri sürülen meşru amaçla hak öznelerinin katlandığı külfet arasında adil bir denge olup olmadığını denetlemektedir.²⁰¹ Mahkemenin bu kapsamdaki testi, ileri sürülen meşru nedenin ağırlığına, şikâyetin konusuna ve ayrımcılığın türüne dayanmaktadır. Sosyal güvenlik hakkına ilişkin başvurular taraf devletin sosyoekonomik politikalarıyla yakından bağlantılı olduğundan Mahkeme bu kapsamda taraf devletlere belirli ölçüde takdir alanı tanıma eğiliminde olmaktadır. Söz gelimi Mahkeme bu makalede sıklıkla atıf yapılan *Stec* ve diğerleri/*Birleşik Krallık* kararında kadınların

¹⁹³ Beeler/İsviçre, §§ 61-63 (vurgu eklenmiştir).

¹⁹⁴ Niedzwiecki/Almanya.

¹⁹⁵ Petrovic/Avusturya; Konstantin Markin/Rusya.

¹⁹⁶ Di Trizio/İsviçre.

¹⁹⁷ Yocheva ve Ganeva/Bulgaristan.

¹⁹⁸ Belli ve Arquier-Martinez/İsviçre, 65550/13, 11/12/2018.

¹⁹⁹ Şerife Yiğit/Türkiye; Moskal/Polonya.

²⁰⁰ P.B. ve J.S./Avusturya, B. No: 18984/02, 22/07/2010.

²⁰¹ ESKHK de sosyal haklarla ilgili oldukça benzer bir ayrımcılık testi yapmaktadır. (CESCR, General Comment No. 20, §. 13.).

iş göremezlik ödeneğine dair rejimden daha az avantajlı olan emeklilik rejimine erkeklere nazaran daha erken yaşta geçmek zorunda olmasını taraf devletin takdir alanında görmüştür. Mahkemeye göre bu tedbir kadınların iş yaşamındaki ve aile içindeki olgusal eşitsizliğini telafi etmeyi amaçlayan pozitif ayrımcılıktan kaynaklanır ve bunun kadınlar aleyhine doğurduğu külfet ölçülüdür.²⁰² Benzer bir biçimde Carson ve diğerleri davasında, taraf devletin kıt kaynakların dağıtımındaki ve makro-ekonomik politikalardaki geniş takdir marjına atıfla emekli maaşlarının hak öznelerinin göç ettiği ülkelerdeki alım gücüne endekli bir biçimde hesaplanmamasını hak ihlali olarak görmemiştir²⁰³

Buna karşılık Mahkemenin taraf devletlere tanıdığı marjın bir sınırı vardır. Mahkemeye göre taraf devletlere bırakılan takdir alanı özellikle de belirli ayrımcılık temellerine ilişkin davalarda daralmaktadır. Mahkeme özellikle cinsiyet, cinsel yönelim, etnik köken, engellilik gibi nedenlerle ayrımcılığa uğrayan hassas konumdaki hak öznelerinin maruz kaldığı farklı muamelenin ancak “oldukça ağır nedenler (very weighty reasons)” ile haklılaştırılabileceğini kabul etmektedir.²⁰⁴ Dolayısıyla sosyoekonomik konularda taraf devletlere bırakılan geniş takdir alanı ayrımcılık yasağı bağlamında davanın koşullarına göre daralabilmektedir.²⁰⁵ Söz gelimi erkek olan başvurucunun dulluk ve ebeveynlik ödeneklerinden kadınlar gibi yararlanamamaktan yakındığı Willis/Birleşik Krallık davasında Mahkeme, ödeneğe hak kazanmada gelir testi gibi objektif ölçütler yerine artık Avrupa ve Birleşik Krallık’ın terk ettiği geleneksel cinsiyet rollerine dayanılmasını Sözleşme’ye aykırı bulmuştur.²⁰⁶ Yine oldukça yakın tarihli Jurcic/Hırvatistan davasında tüp bebek tedavisi gördükten hemen sonra yeni bir işe giren başvurucuya hakkı kötüye kullandığı gerekçesiyle hastalık

²⁰² Stec ve diğerleri/Birleşik Krallık, §§ 54-67. Ancak belirtmek gerekir ki ilkesel olarak taraf devletlerin “muameledeki farklılıkların pozitif ayrımcılık amacı güttüğü durumlarda bile, ayrımcı araçların makul ölçüde gerekli ve izlenen amaçla orantılı olduğunu göstermesi...” gerekmektedir. (Runkee ve White/Birleşik Krallık, B. No: 42949/98 ve 53134/99, 10/05/2007, § 28.).

²⁰³ Carson ve diğerleri/Birleşik Krallık, B. No: 42184/05, 04/11/2008, § 81.

²⁰⁴ P.B. ve J.S./Avusturya, § 42; Runkee ve White/Birleşik Krallık, § 27; Arnardóttir, ss. 345-46.

²⁰⁵ Leijten, Core Socio-Economic Rights and the European Court of Human Rights, s. 250.

²⁰⁶ Willis/Birleşik Krallık, B. No: 36042/97, 11/06/2002, §§ 37-42.

izni ödeneği verilmemesi ihlalle sonuçlanmıştır. Mahkemeye göre sağlık sisteminin genel istikrarını sağlama ve kamu fonlarının korunması meşru amaçları muteber olmakla birlikte peşinen “şüpheli” görülen hamile kadınların iş arama konusundaki cesaretini kıran bu uygulama ölçülü değildir.²⁰⁷

Mahkeme hassas kategoriler aleyhine gerçekleşen ayrımcı muameleler bakımından da taraf devletlerin takdir marjını dar bir biçimde yorumlamıştır. Bu kapsamda taraf devletlerin hassas hak öznelilerinin özel durumunu ve olgusal eşitsizlikleri dikkate alma ödevi vardır. Hassas kategorilerin resmî olmayan evliliklerine sosyal güvenlik ödemeleri bağlamında sonuç bağlanmaması bu kapsamdadır. Roman geleneklerine göre yapılan evliliğin dul maaşı almak için yeterli görülmemesinden yakınılan Munoz Diaz/İspanya kararında Mahkeme bazı öngörülebilirlik sorunlarının yanı sıra ulusal azınlıklara mensup kişilerin özel koşullarını dikkate alma yönünde gelişen uluslararası konsensüsü de dikkate alarak ihlal sonucuna ulaşmıştır.²⁰⁸ Benzer bir biçimde P.B. ve J.S./Avusturya kararında Mahkeme eşcinsel evliliklerin sosyoekonomik sonuçlarının Avrupa genelinde tanınmaya başlamasını dikkate alarak kaza ve sağlık sigortasının homoseksüel birlik-telikler bakımından ayrımcı bir biçimde düzenlenmesini ihlal olarak görmüştür.²⁰⁹

Sözleşme kapsamında son olarak 12 No.lu Protokol’ün sosyal haklar bakımından anlamına temas etmek gerekir. Protokol’ün birinci maddesi, Sözleşme’de yer alan diğer haklardan bağımsız genel bir ayrımcılık yasağı öngörmektedir.²¹⁰ Bu nedenle 14. maddede yer alan ayrımcılık yasağının zamanla önemini yitireceği öngörülmüştür.²¹¹ Söz konusu hüküm, Sözleşme’de yer alan diğer haklarla ilgili olmasa dahi taraf dev-

²⁰⁷ Jurčić/Hırvatistan, B. No: 54711/15, 04/02/2021. Bu konuda ayrıca bkz. Oleg M. Yaroshenko vd., “Gender Inequality in Social Security on the Basis of the ECtHR Case-Law”, *Sriwijaya Law Review*, 2022, C. 6, S. 2, ss. 224–38.

²⁰⁸ Muñoz Díaz/İspanya, B. No: 49151/07, 08/12/2009.

²⁰⁹ P.B. ve J.S./Avusturya, §§ 40-42.

²¹⁰ “Kanunla öngörülen haklardan yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasi veya diğer kanaatler, ulusal veya sosyal köken, ulusal bir azınlığa mensup olma, mülkiyet, doğum veya diğer statüler gibi herhangi bir nedenle ayrımcılık yapılmaksızın güvence altına alınır.” (Vurgu eklenmiştir).

²¹¹ Koch, *Human Rights as Indivisible Rights: The Protection of Socio-Economic Demands under the European Convention on Human Rights*, s. 32.

letlerin kanunlarında kabul ettiği sosyal hakların Sözleşme kapsamında korunmasına imkân tanınması bakımından önemlidir.²¹² Böylece sosyal güvenlik hakkına ilişkin ayrımcı muameleler, Sözleşme'deki diğer haklarla herhangi bir bağı olmasa dahi ayrımcılık yasağı bakımından ele alınabilecektir. Nitekim yakın tarihli Moraru ve Marin/Romanya kararı çalışma ve sosyal güvenlik haklarını genel ayrımcılık yasağı kapsamında ele almıştır. Kadın başvuruçuların erkeklerden daha önce emekli olmak zorunda kalmaktan yakındığı davada Mahkeme, ekonomik veya sosyal strateji konularındaki geniş marja rağmen mevcut düzenlemenin cinsiyet rollerine ilişkin basmakalıp bir görüşü sürdürdüğünü ve kadınların mesleki kariyer konusundaki arzularını göz ardı ettiğini tespit ederek ihlal sonucuna ulaşmıştır.²¹³ Bu kararın da ortaya koyduğu üzere söz konusu hüküm, sosyal hakların ve sosyal güvenlik hakkının İHAS kapsamında yargılanabilirliği bakımından önemli bir potansiyel barındırır. Buna karşılık oldukça uzun bir zaman önce yürürlüğe girmesine rağmen pek çok büyük Sözleşmeciler devlet bu protokolü hâlâ onaylamamıştır.²¹⁴ Dahası bununla bağlantılı olarak Mahkemenin Protokol'e ilişkin içtihadı oldukça zayıftır.²¹⁵ Dolayısıyla genel ayrımcılık yasağı hükmünün etkili ve anlamlı bir biçimde uygulanabilmesi için hâlâ uzun bir zamana ihtiyaç var gibi görünmektedir.

Anayasa'nın 10. maddesinde yer alan ayrımcılık yasağı, tıpkı 12 No.lu Protokol'de olduğu gibi özerk bir hak ve ilke olarak ele alınmıştır. Diğer bir ifadeyle Anayasa'da yer alan ayrımcılık yasağı, yalnızca Anayasa'daki haklar kapsamına girenleri değil her türlü menfaati kapsayacak şekilde düzenlenmiştir.²¹⁶ Buna karşılık AYM bireysel başvuru davalarında Anayasa'nın 148. maddesindeki ortak alan hükmünü ayrımcılık yasağı bakımından dar bir biçimde yorumlamaktadır:

²¹² Leijten, "Social Security as a Human Rights Issue in Europe – Ramaer and Van Willigen and the Development of Property Protection and Non Discrimination under the ECHR", s. 187; Karan, "Sosyal Hakların Güçlendirilmesi Açısından Bir İmkan: 'Bütüncül Yaklaşım'", ss. 53–54.

²¹³ Moraru ve Marin/Romanya, B. No: 53282/18 ve 31428/20, 20/12/2022, §§ 117 vd.

²¹⁴ Council of Europe, "Chart of signatures and ratifications of Treaty 177", <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treaty=177> (22/11/2023).

²¹⁵ Dahlberg, s. 257.

²¹⁶ Ulaş Karan, Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Anayasa Hukuku Işığında Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2017, s. 182.

“...Bir başka ifadeyle ayrımcılık yasağının ihlal edilip edilmediğinin tartışılabilmesi için kişinin, hangi temel hak ve özgürlüğü konusunda ayrımcılığa maruz kaldığı sorusuna cevap verebilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla ayrımcılık yasağı, bağımsız nitelikte koruma işlevine sahip olmayıp, temel hak ve özgürlüklerin kullanılması ve korunmasını güvence altına alan tamamlayıcı nitelikte bir haktır.”²¹⁷

Mahkemenin bu yaklaşımı, sosyal hakların bireysel başvuru yoluna konu edilebilirliğini de olumsuz etkilemektedir.²¹⁸ Bununla birlikte Mahkeme tıpkı İHAM’ın yaptığı gibi ortak alanda yer alan klasik hakları sosyal menfaatleri kapsayacak şekilde yorumlayarak ayrımcılık yasağının sosyal haklar ve sosyal güvenlik ödemeleri bakımından uygulanabilirliğine zemin hazırlamaktadır. Bu kapsamdaki Nazıla Adıgozalzade ve Ferid Adıgozalzade davasında iş akdi sona eren yabancı uyruklu başvuruçular, iş sonu tazminatı ödenmemesi nedeniyle mülkiyet hakkıyla bağlantılı olarak ayrımcılık yasağının ihlal edildiğini iddia etmiştir. Mahkeme öncelikle yabancı uyruklu öğretim görevlilerinin söz konusu tazminatı alabileceğine dair bir yasa ya da yerleşik uygulama bulunmadığını tespit etmiştir. Buna karşılık Mahkeme tıpkı İHAM gibi mülkiyet hakkını farklı muameleye dayalı sosyal güvenlik ödemeleri bakımından geniş yorumlamıştır:

“Bununla birlikte içtihadın yerleşik hâle gelmediği kabul edilse bile başvuruçulara iş sonu tazminatı ödenmemesinin sebebinin Türk vatandaşlığının bulunmaması olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle başvuruçuların bu haktan yararlandırılmamasının yegâne nedeni Türk vatandaşı olmamalarıdır. Sözleşmeli olarak çalışan başvuruçuların Türk vatandaşı olma dışındaki şartları sağladığı gözetildiğinde Anayasa’nın 35. maddesi kapsamında korunması gereken bir ekonomik menfaatinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.”²¹⁹

Kapsam sorununun ardından esasa dair incelemesinde Mahkeme kamu makamlarının bu tür ödenek ve tazminatların düzenlenmesi konusunda belirli bir takdir alanının olduğunu kabul etmekle birlikte somut olayda ayrımcılığı haklı çıkaracak herhangi bir nesnel ve haklı nedene dayanılmadığı sonucuna ulaşmıştır.²²⁰ Ayrıca Mahkemeye

²¹⁷ Göksel Korkmaz, B. No: 2012/869, 16/4/2013, § 26. Paralel yönde bkz. Onurhan Solmaz, §§ 33-34.

²¹⁸ Muzaffet Akkanat, §§ 26-35.

²¹⁹ Nazıla Adıgozalzade ve Ferid Adıgozalzade, B. No: 2019/8334, 16/3/2022, § 44.

²²⁰ ibid, §§ 58 vd.

göre yargısal Makamlar bu sonuca varırken dayandıkları kanun altı düzenlemeleri Anayasa'da yer alan eşitlik ilkesine uygun yorumlama ödevlerini ihmal etmişlerdir.²²¹

Sosyal güvenlik hakkıyla ilgili yapısal bir sorunun ele alındığı Bedrettin Morina davasındaysa başvuru, aylık almaya başladıktan altı ay sonra, borçlanma süresinin bir kısmının başvuruçunun vatandaşlık kazanmasından önceki döneme ilişkin olması nedeniyle yaşlılık aylığının kesilmesinden şikâyetçi olmuştur. Başvuruçuya göre ilgili mevzuat, sonradan vatandaş olanlara, yurt dışındaki tüm çalışma süreleri için borçlanabilen doğuştan vatandaş olanlarla kıyaslandığında aşırı bir külfet yüklemektedir. Mahkemeye göre vatandaşlığın kazanılma anına dayanan bu farklı muamelenin haklı bir nedeni yoktur. Zira "... başvuruçunun doğuştan Türk vatandaşı olanlar ile aynı primi ödeyerek borçlanması hâlinde yaşlılık aylığının tahsis edilebileceği dikkate alındığında gerek prim miktarı gerekse de aylık miktarı bakımından da sosyal güvenlik sistemine ek bir malî külfetten de söz edilemez."²²²

Sonuç olarak ayrımcılık yasağının bağlı yapısına rağmen gerek İHAM'ın gerekse AYM'nin, klasik hakları esnek yorumlayarak sosyal güvenlik ödemelerine dair şikâyetleri ayrımcılık yasağı bağlamında ele alma eğilimi gösterdikleri söylenebilir. Bu bağlamda ayrımcılık yasağı çoğunlukla mülkiyet hakkı ve özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkıyla bağlantılı olarak gündeme gelmektedir. Esasa dair incelemede her iki Mahkeme de taraf devletlerin sosyoekonomik konularda belirli bir takdir marjının olduğunu ancak bu durumun farklı muameleyi peşinen haklılaştırmadığını kabul etmektedir. Özellikle de ilgili makamların sosyal güvence konusundaki farklı muameleyi makul ve nesnel nedenlere dayandırmadığı ve başvuruçuların hassas pozisyonları nedeniyle farklı muameleden ağır bir biçimde etkilendiği davalarda ayrımcılık yasağının daha katı uygulandığı gözlemlenmiştir. Öte yandan AYM'nin Anayasa'nın 148. maddesinde yer alan ortak alanı ayrımcılık yasağı bakımından dar yorumlaması, sosyal hakların bu kapsamda ileri sürülebilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir.

²²¹ ibid, § 61. Benzer bir dava için bkz. Arif Huseynli ve diğerleri, B. No: 2019/39033, 28/6/2022, §§ 55-58.

²²² Bedrettin Morina [GK], B. No: 2017/40089, 5/3/2020, § 51.

SONUÇ

Uluslararası ve ulusal hukuk düzenlerinde benimsenen genel yaklaşım, sosyal hakların ve bu makalenin konusunu oluşturan sosyal güvenlik hakkının klasik haklar gibi yargılanabilir olmadığı yönündedir. Buna karşılık insan haklarının bütünselliği ilkesi ve haklar arasındaki geçirgenlik, bu hakların klasik haklar kapsamında belirli bir düzeyde korunabilmesini sağlamaktadır. Esasen klasik hakların bekçiliğini yapan çeşitli uluslararası ve ulusal denetim organları bu yöntemle sosyal hakları çeşitli klasik haklar vasıtasıyla ele almaktadır.

Verdiği kararların bağlayıcılığı ve sergilediği aktivist yaklaşımla uluslararası insan hakları hukukunun başat aktörlerinden olan İHAM ve bireysel başvuru uygulamasında onu bir rol model olarak gören AYM, hak kategorileri arasındaki geçirgenliğe kayıtsız kalmamaktadır. Başta dinamik yorum metodu olmak üzere çeşitli yorum yöntemlerine, pozitif yükümlülükler öğretisine ve insan haklarının bütünselliği ilkesine dayanan dolaylı koruma pratiği, özellikle de sağlık, çalışma, barınma ve sosyal güvenlik haklarının bazı boyutlarının Sözleşme ve Anayasa’da öngörülen bireysel başvuru sistemleri kapsamında korunmasını sağlamaktadır. İki Mahkemenin bu kapsamdaki yaklaşımı oldukça benzer olmasına rağmen, sosyal hakların bilinçli bir şekilde dışlandığı uluslararası bir belgenin koruyucusu olan ve taraf devletlerin egemenlik temelli tereddütlerini hesaba katmak zorunda olan İHAM’ın bu konuda aktivist bir yaklaşım sergilediği buna karşılık ulusal bir Mahkeme olan ve yetkisini aldığı Anayasa’da sosyal devlet ilkesi ile sosyal haklar gibi dolaylı korumayı teşvik eden düzenlemeler bulunan AYM’nin bu konuda çekingen kaldığı söylenebilir. Ayrıca AYM bu kapsamdaki içtihadında bireysel başvuru hakkının kapsamı ve kamusal makamlara bırakılan takdir alanı konusunda Anayasa’ya değil Sözleşme’ye uygunluk denetimi yapan bir denetim organı görüntüsü vermektedir. Bu nedenle Mahkemenin dolaylı koruma bağlamındaki çekingen yaklaşımı, İHAS’ın 53. maddesinde yer alan asgari eşik ilkesi ve Anayasa’nın bütünselliği ilkesi bakımından sorunludur.

Sosyal güvenlik hakkı, Sözleşme’de ve Anayasa’nın bireysel başvuru hakkı için öngördüğü koruma alanında yer alan adil yargılanma hakkı, mülkiyet hakkı, özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı ve ayrımcılık yasağı bağlamında gündeme gelebilmektedir. Ne var ki bu kapsamdaki koruma taraf devletlere herhangi bir sosyal güvenlik

sistemi oluşturma, belirli türde ve miktarda sosyal yardım sağlama gibi ödevler yüklememekte, devletin gönüllü olarak üstlendiği sosyal yardımlara yapılan müdahalelerin anılan klasik haklara uygunluğunu tartmaktadır. Yine de bu çerçevedeki korumanın sosyoekonomik etkileri hafife alınmamalıdır. Bir kere bu kapsamdaki incelemelerde hak öznelerinin sosyoekonomik koşullarına ve kırılganlığına belirleyicilik atfedilebilmektedir. Dahası doğal olarak inceleme sonucunda verilen kararların hak özneleri lehine önemli sosyoekonomik yansımaları olmaktadır.

İHAM'ın Feldbrugge/Hollanda kararından itibaren gelişen adil yargılanma hakkı pratiği, sosyal güvenlik hakkının altıncı madde kapsamında "medeni hak" olarak görülmesini ve bu hak kapsamındaki güvencelerin iç hukuktaki sosyal güvenlik ödeneklerine ilişkin yargılamalar bakımından geçerli olmasını sağlamıştır. Diğer bir ifadeyle adil yargılanma hakkının öznelerine sunduğu güvenceler, "medeni hak" olarak görülen sosyal güvenlik ödenekleri bakımından da geçerlidir.

Gaygusuz ve akabinde Stec ve diğerleri kararlarının ardından serpilten mülkiyet hakkı pratiğinde İHAM ve AYM sosyal güvenlik hakkına dair oldukça karmaşık meseleleri ele almıştır. Ayrımcı nedenlerle ödeneye hak kazanamama, ödenenin kesilmesi, azaltılması, yersiz ödemelerin ağır koşullar altında iade edilmesi gibi devletin hâlihazırda sunmayı vadettiği ödeneklere yapılan müdahalelerde Mahkemelerin temel rolü, hak öznelerine yüklenen külfet ile sosyal güvenlik sisteminin istikrarını ve sınırlı kamusal kaynakların adil dağıtımını sağlama kamu yararını tartmaktır. Bu tartımda hak öznelerinin sağlık durumu, çalışabilme kapasitesi, işsiz olup olmaması, herhangi bir gelir veya mülke sahip olup olmaması gibi sosyoekonomik koşullarına önem atfedilmektedir. Mahkemeler kamu yararıyla hak öznelerinin menfaatleri arasındaki bu sosyoekonomik temalı tartımda taraf devletlere-başta ekonomik kriz dönemlerindeki kemer sıkma tedbirleri konusunda olmak üzere- geniş bir takdir alanı tanıma eğiliminde olmuşsa da pek çok kararda bu marjın aşıldığına karar verebilmiştir.

Çoğunlukla mülkiyet hakkı bağlamında ele alınan sosyal güvenlik hakkı, büyük oranda aile yaşamını ilgilendiren ödeneklerle bağlantılı olmak üzere özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı kapsamında da gündeme gelebilmektedir. Petroviç kararından itibaren İHAM, her ne kadar böyle bir ödenek sağlama yükümlülüğü yoksa da aile yaşamını

desteklemek için “gönüllü” olarak öngörülen ödeneklerin taraf devletlerin aile yaşamına saygı gösterme biçimi olduğunu ve aile yaşamının organizasyonu etkileyebildiğini kabul etmektedir. Dolayısıyla bir kere öngörülen bu tür ödeneklere sonradan yapılan müdahaleler, özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı kapsamında sorun doğurabilmektedir. Öte yandan Mahkeme, yakın tarihli Beeler/İsviçre kararından itibaren sekizinci maddenin kapsamının sosyal güvenlik hakkı lehine esnetilebilirliği konusunda daha titiz bir inceleme yapacağını belirterek bu konuda çeşitli kriterler belirlemiştir. Buna göre ancak somut vakanın özel koşulları ele alındığında aile yaşamının düzenleniş biçimini mutlak surette etkileyen müdahaleler özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı kapsamında ele alınabilecektir. Özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkının kapsamını belirginleştirmeyi hedefleyen bu karar, sekizinci maddenin sosyal güvenlik ödenekleri bakımından uygulanabilirliğini daraltmıştır.

Son olarak, yukarıda anılan Sözleşmesel hakların kapsamına giren sosyal güvenlik ödemeleri, ayrımcılık yasağına uygun bir biçimde düzenlenmelidir. Her ne kadar ayrımcılık yasağı Sözleşme ve AYM uygulamasında bağlı bir hak olarak görülse de gerek İHAM gerek AYM, ayrımcılık yasağını konu edinen yargılamalarda ilgili Sözleşmesel hükmün kapsamını sosyal haklar lehine geniş yorumlayarak ayrımcılık yasağının sosyal güvenlik hakkına uygulanabilirliğini genişletme eğilimi göstermektedir. Dahası esasa dair incelemede -ve özellikle de başvuru sahiplerinin hassas bir kategoriye ait olduğu durumlardaki farklı muamele iddialarına dair davalarda- takdir alanı titiz bir biçimde denetlenmektedir.

Neticede bireysel başvuru sistemlerinin sosyal güvenlik ödenekleri bakımından sağladığı dolaylı korumanın çok yönlü ve oldukça kapsayıcı olduğu söylenebilir. Üstelik bu kapsamdaki korumanın düzeyi ve içeriği, sosyal haklara özgü bir belgenin koruyucusu konumundaki ESKHK’nin sosyal güvenlik hakkına dair yaklaşımıyla belirli yönlerden benzerlik göstermektedir. Diğer bir ifadeyle eleştiriye açık yönleri bulunmakla birlikte İHAM ve AYM’nin sosyal güvenlik hakkı lehine sağladığı dolaylı korumanın tesadüfi örtüşme ve gerekçelendirmelerin ötesine geçerek sistemli bir hâl aldığı söylenmelidir. Dahası her iki Mahkeme de bunu sosyal hakların bilinçli bir biçimde dışlandığı bireysel başvuru mekanizmaları çerçevesinde yapmaktadır.

Kaynakça

Kitaplar

- Atasayan M. Gözde, Sosyal Hakların Yargısallaştırılması, İstanbul: Aristo Yayınevi, 2023.
- Bates Ed, The Evolution of the European Convention on Human Rights, New York: Oxford University Press, 2010.
- Council of Europe, Collected Edition of the "Travaux Préparatoires": Volume I, The Hague: Martinus Nijhoff, 1975.
- Dijk Pieter Van vd., Theory and Practice of the European Convention on Human Rights, 4. Baskı., Antwerpen-Oxford: Intersentia, 2006.
- Donnelly Jack, Universal Human Rights In Theory and Practice, 3. Baskı, New York: Cornell University Press, 2013.
- Ertan İzzet Mert, Sosyal Hakların Uluslararası Korunması ve Avrupa Sosyal Şartı Sistemi, İstanbul: Beta Yayınları, 2015.
- Gemalmaz H. Burak, Mülkiyet Hakkı: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi- 6, Ankara: MRK Yayıncılık, 2018.
- Gerards Janneke, General Principles of the European Convention on Human Rights, New York: Cambridge University Press, 2019.
- Harris David vd., Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku, çev. Mehveş Bingöllü Kılçı, Ulaş Karan, 4. Baskı., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2021.
- İnceoğlu Sibel, Adil Yargılanma Hakkı: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi- 4, Ankara: MRK Yayıncılık, 2018.
- — —, Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Türkiye ve Latin Modelleri, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2017.
- Karan Ulaş, Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Anayasa Hukuku Işığında Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasası, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2017.
- Koch Ida Elisabeth, Human Rights as Indivisible Rights: The Protection of Socio-Economic Demands under the European Convention on Human Rights, Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2009.
- Langford Malcolm, "The Justiciability of Social Rights: From Practice to Theory", *Social Rights Jurisprudence: Emerging Trends in International and Comparative Law*, ed. Malcolm Langford, New York: Cambridge University Press, 2008.
- Leijten Ingrid, Core Socio-Economic Rights and the European Court of Human Rights, Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Nolan Aoife vd., The justiciability of social and economic rights: An updated appraisal, New York: CHRGI Working Paper no. 14, 2007.
- Rainey Bernadette, Wicks Elizabeth, Ovey Clarev, The European Convention on Human Rights, 7. Baskı., Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Roagna Ivana, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Özel Hayata ve Aile Hayatına Saygı Gösterilmesi Hakkının Korunması, çev. Ayşe Gül Alkış Schäling, Ankara: Şen Matbaa, 2012.
- Shue Henry, Basic Rights: Subsistence, Affluence and U.S. Foreign Policy, New Jersey: Princeton University Press, 1980.

Şirin Tolga, Bireysel Başvuru (Anayasa Sikâyeti) Usul Hukuku: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi - 7, 2. Baskı, Ankara: Epamat, 2018.

Şirin Tolga, Armutcuoğlu Can Yalçın (ed.), Sosyal Haklar, İstanbul: Tekin Yayınevi, 2023.

Tanör Bülent, Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar, 2. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2022.

Yolcu Serkan, Anayasa Yargısında Sosyal Hakların Korunması, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018.

Makaleler

Arnardóttir Oddný Mjöll, "Discrimination as a Magnifying Lens: Scope and Ambit Under Article 14 and Protocol 12", *Shaping Rights in the ECHR: The Role of the European Court of Human Rights in Determining the Scope of Human Rights*, ed. Eva Brems, Janneke Gerards, Cambridge University Press, 2013, ss. 567-99.

Arslan Öncü Gülay, "Özel Yaşama ve Aile Yaşamına Saygı Hakkı", *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme*, ed. Sibel İnceoğlu, İstanbul: Şen Matbaa, 2013, ss. 301-32.

Bossuty Marc, "Should the Strasbourg Court Exercise More Self-Restraint? On the Extension of the Jurisdiction of the European Court of Human Rights to Social Security Regulations", *Human Rights Law Journal*, 2007, C. 28, ss. 321-32.

Brems Eva, "Indirect Protection of Social Rights by the European Court of Human Rights", *Exploring Social Rights: Between Theory and Practice*, ed. Daphne Barak-Erez, Aeyal M. Gross, Portland: Hart Publishing, 2007, ss. 135-67.

Černič Jernej L., "The European Court of Human Rights, Rule of Law and Socio-Economic Rights in Times of Crises", *Hague Journal on the Rule of Law*, 2016, C. 8, S. 2, ss. 227-47.

Dahlberg Maija, "Should Social Rights Be Included in Interpretations of the Convention by the European Court of Human Rights?", *European Journal of Social Security*, 2014, C. 16, S. 3 ss. 252-76.

Ertan İzzet Mert, "Sosyal Hakların Özü: Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi Standartlarında Öz/Çekirdek Yükümlülükler", *Sosyal Adalet için İnsan Hakları: Sosyal Haklar*, ed. Kivılcım Akkoyunlu Ertan, Filiz Kartal, Yeliz Şanlı Atay, Ankara: TODAİE Yayınları, 2014, ss. 85-102.

Gavison Ruth, "On the Relationships Between Civil and Political Rights, and Social and Economic Rights", *The Globalization of Human Rights*, ed. Jean-Marc Coicaud, Michael W. Doyle, Anne-Marie Gardner, Tokyo/New York/ Paris: United Nations University Press, 2003, ss. 34-35.

Gerards Janneke, "Article 53 ECHR and Minimum Protection by the European Court of Human Rights Janneke", *European Convention on Human Rights Law Review*, 2022, C. 3, ss. 451-80.

Kapuy Klaus, "Social Security and the European Convention on Human Rights: How an Odd Couple Has Become Presentable", *European Journal of Social Security*, 2007, C. 9, S. 3, ss. 221-41.

Karan Ulaş, "Sosyal Hakların Güçlendirilmesi Açısından Bir İmkân: 'Bütüncül Yaklaşım'", *Amme İdaresi Dergisi*, 2007, C. 40, S. 3, ss. 31-62.

- Khaliq Urfan, Robin Churchill, "The European Committee of Social Rights", *Social Rights Jurisprudence: Emerging Trends in International and Comparative Law*, ed. Malcolm Langford, New York: Cambridge University Press, 2008, ss. 428–52.
- Koch Ida Elisabeth, "Economic, Social and Cultural Rights as Components in Civil and Political Rights: A Hermeneutic Perspective", *The International Journal of Human Rights*, 2006, C. 10, S. 4, ss. 405–30.
- Leijten Ingrid, "The German Right to an Existenzminimum, Human Dignity, and the Possibility of Minimum Core Socioeconomic Rights Protection", *German Law Journal*, C. 16, S. 1, 2015, ss. 23–48.
- , "From Stec to Valkov: Possessions and Margins in the Social Security Case Law of the European Court of Human Rights", *Human Rights Law Review*, 2013 C. 13, S. 2, ss. 309–49.
- , "Social Security as a Human Rights Issue in Europe – Ramaer and Van Willigen and the Development of Property Protection and Non Discrimination under the ECHR", *Heidelberg journal of international law*, 2013, C. 73, S. 2, ss. 177–208.
- Liebenberg Sandra, "Between Sovereignty and Accountability: The Emerging Jurisprudence of the United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights Under the Optional Protocol", *Human Rights Quarterly*, 2020, C. 42, S. 1, ss. 48–84.
- Mantouvalou Virginia, "The Case for Social Rights", *Debating Social Rights*, ed. Connor Gearty, Virginia Mantouvalou, Oxford: Hart Publishing, 2010, ss. 1–32.
- Oder Bertil Emrah, "Devletin Olumlu Edimini Gerektiren Sosyal Hakların Anayasal Düzeyde Korunması ve Yargısal Tutumlar", *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 1, 2008, ss. 199–232.
- Putu-Chekwe Chisanga, Nora Flood, "From Division to Integration: Economic, Social, and Cultural Rights as Basic Human Rights", *Giving Meaning to Economic, Social, and Cultural Rights*, ed. Isfahan Merali, Valerie Oosterveld, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2001, ss. 39–51.
- Scheinin Martin, "Economic and Social Rights as Legal Rights", *Economic, Social and Cultural Rights: A Textbook*, ed. Asbjorn Eide, Catarina Krause, Allan Rosas, 2. Edition., The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 2001, ss. 29–54.
- Scott Craig, "Interdependence and Permeability of Human Rights Norms: Towards a Partial Fusion of the International Covenants on Human Rights", *Osgoode Hall Law Journal*, 1989, C. 27, S. 3, ss. 769–878.
- Sevinç Murat, "Bülent Tanör ve Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar", *Anayasa Hukuku Dergisi*, C. 2, S. 1, 2013, ss. 155–64.
- Şirin Tolga, "Bir İhtimal Daha Var O da Ölmek mi Dersin? (Sosyal İnsan Haklarının Anayasa Şikâyeti Yoluyla Dava Edilebilirliği Lehine Tezler ve Öneriler)", *Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu IV Bildiriler*, İstanbul: Petrol-İş Yayını, 2014, ss. 341–66.
- , "Türk Anayasa Mahkemesi'nin Bireysel Başvuru Kararlarının Değerlendirilmesi", *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru: Türkiye Uygulamasının Almanya ve Strazburg Ekseninde Karşılaştırılması*, ed. Ece Göztepe, Mustafa Mert Albaz, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2017, s. 26 vd.

- Warbrick Colin, "Economic and Social Interests and the European Convention on Human Rights", *Economic, Social, and Cultural Rights in Action*, ed. Mashood Baderin, Robert McCorquodale, Oxford: Oxford Academic, 2007, ss. 241-256.
- Yaroshenko Oleg M. vd., "Gender Inequality in Social Security on the Basis of the ECtHR Case-Law", *Sriwijaya Law Review*, 2022, C. 6, S. 2, ss. 224-38.
- Yıldırım Engin, "Uluslararası Deneyimler Işığında Sosyal Hakların Dava Edilebilirliği ve Anayasa Yargısı: Bir Scylla ve Charybdis İkilemi mi?", *Haşım Kılıç'a Armağan*, ed. Ali Rıza Çoban vd., Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2015, ss. 1131-96.

İnternet Kaynakları

- Council of Europe, "Chart of signatures and ratifications of Treaty 177", <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treatynum=177> (22/11/2023).
- — —, "Digest of the Case Law of The European Committee of Social Rights", 2022, <https://rm.coe.int/digest-ecsr-prems-106522-web-en/1680a95dbd> (21/03/2024).
- Dahlberg Maija, "More human rights at the cost of the state sovereignty? Clarifying the scope of applicability of Article 8 ECHR to social welfare benefits in *Beeler v Switzerland*", 2023, <https://strasbourgobservers.com/2023/02/21/more-human-rights-at-the-cost-of-the-state-sovereignty-clarifying-the-scope-of-applicability-of-article-8-echr-to-social-welfare-benefits-in-beeler-v-switzerland/> (12/02/2024).
- European Court Of Human Rights, "Guide on the case-law of the European Convention on Human Rights: Social Rights", 2022, https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Social_rights_ENG (30/11/2023).

Kararlar

İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi

- Airey/İrlanda, B. No: 6289/73, 9/10/1979.
- Aldeguer Tomás/İspanya, B. No: 35214/09, 14/06/2016.
- Andrejeva/Latvia, B. No: 55707/00, 11/07/2006.
- Beeler/İsviçre, B. No: 78630/12, 11/10/2022.
- Bélané Nagy/Macaristan, B. No: 53080/13, 10/02/2015.
- Belli ve Arquier-Martinez/İsviçre, 65550/13, 11/12/2018.
- Berisha/İsviçre (hukuki özet), B. No: 23851/20, 24360/20, 22/06/2023.
- Budina/Rusya, B. No: 45603/05, 18/09/2009.
- Čakarević/Hırvatistan, B. No: 48921, 26/04/2018.
- Carson ve diğerleri/Birleşik Krallık, B. No: 42184/05, 04/11/2008.
- D'Amico/İtalya, B. No: 46586/14, 17/02/2022.
- Demir ve Baykara/Türkiye, B. No: 34503/97, 12/11/2008.
- Denisov/Ukrayna, B. No: 76639/11, 25/09/2018.
- Dhahbi/İtalya, B. No: 17120/09, 08/04/2014.
- Di Trizio/İsviçre, B. No: 7186/09, 02/02/2016.

- Fedulov/Rusya, B. No: 53068/08, 08/10/2019.
- Feldbrugge/Hollanda, B. No: 8562/79, 29/05/1986.
- Francine van Volsem/Belçika, B. No: 1464/89, 09/05/1990.
- Gaygusuz/Avusturya, B. No: 17371/90, 16/09/1996.
- Hamzagić/Hırvatistan, B. No: 68437/13, 09/12/2021.
- Jivan/Romanya, B. No: 62250/19, 08/02/2022.
- Jurčić/Hırvatistan, B. No: 54711/15, 04/02/2021.
- Konstantin Markin/Rusya, B. No: 30078/06, 22/03/2012.
- Koua Poirrez/Fransa, B. No: 40892/98, 30/09/2003.
- Lacatus/İsviçre (hukuki özet), B. No: 14065/15, 19/01/2021.
- Larioshina/Rusya, B. No: 56679/00, 23/04/2002.
- Loizidou/Türkiye (ön itirazlar), B. No: 15318/89, 23/03/1995.
- M.S.S./Belçika ve Yunanistan, B. No: 30696/09, 21/01/2011.
- Marzari/İtalya, B. No: 36448/97, 04/05/1999.
- Mata Estevez/İspanya, B. No: 56501/00, 10/05/2001.
- Micallef/Malta, B. No: 17056/06, 15/01/2008.
- Mile Novaković/Hırvatistan, B. No: 73544/14, 17/12/2020.
- Moraru ve Marin/Romanya, B. No: 53282/18 ve 31428/20, 20/12/2022.
- Moskal/Polonya, B. No: 10373/05, 15/09/2009.
- Muñoz Díaz/İspanya, B. No: 49151/07, 08/12/2009.
- N.K.M./Macaristan, B. No: 66529/11, 14/05/2013.
- Naït-Liman/İsviçre, B. No: 51357/07, 15/03/2018.
- Nencheva ve diğerleri/Bulgaristan, B. No: 48609/06, 18/06/2013.
- Niedzwiecki/Almanya, B. No: 58453/00, 25/10/2006.
- P.B. ve J.S./Avusturya, B. No: 18984/02, 22/07/2010.
- P.C./İrlanda, B. No: 26922/19, 01/09/2022.
- Pentiacova ve diğerleri/Moldova, B. No: 14462/03, 04/01/2005.
- Petrovic/Avusturya, B. No: 20458/92, 27/03/1998.
- Pişkin/Türkiye, B. No: 33399/18, 25/12/2020.
- Rasmussen/Denmark, B. No: 8777/79, 28/11/1984.
- Runkee ve White/Birleşik Krallık, B. No: 42949/98 ve 53134/99, 10/05/2007.
- Salesi/İtalya, B. No: 13023/87, 26/02/1993.
- Šaltinytė/Litvanya, B. No: 32934/19, 26/10/2021.
- Stec ve diğerler/Birleşik Krallık, B. No: 65731/01, 65900/01 ve 06/07/2005.
- Stummer/Avusturya, B. No: 37452/02, 11/10/2007.
- Şerife Yiğit/Türkiye, B. No: 3976/05, 02/11/2010.
- Tsfayo/Birleşik Krallık, B. No: 60860/00, 14/11/2006.
- Valverde Digon/İspanya, B. No: 22386/19, 26/01/2023.

Willis/Birleşik Krallık, B. No: 36042/97, 11/06/2002.

X ve diğerleri/İrlanda, B. No: 23851/20, 24360/20, 22/06/2023.

Yocheva ve Ganeva/Bulgaristan, B. No: 18592/15 ve 43863/15, 11/05/2021.

Yordanova ve diğerleri/Bulgaristan, B. No: 25446/06, 24/04/2012.

Žegarac/Sırbistan, B. No: 54805/15 ve diğerleri, 17/01/2023.

Anayasa Mahkemesi

Ahmet Gül ve diğerleri, B. No: 2014/1182, 22/9/2016.

Arif Huseynli ve diğerleri, B. No: 2019/39033, 28/6/2022.

Arif Sarıgül, B. No: 2013/8324, 23/2/2016.

AYM, E. 1988/19, K. 1988/33, 26/10/1988.

AYM, E.2006/111, K.2006/112, 15/12/2006.

AYM, E.2012/97, K. 2013/51, 03/04/2013.

Bedrettin Morina [GK], B. No: 2017/40089, 5/3/2020.

Besime Çetin, B. No: 2014/17809, 8/11/2017.

Bülent Sinan Kaya, B. No: 2016/1854, 28/5/2019.

Devrim Alyüz, B. No: 2017/40383, 16/9/2020.

Emel Kavas, B. No: 2013/8032, 9/9/2015.

Emre Bayram, B. No: 2019/40656, 22/2/2022.

Fatih Özaltın ve İbrahim Esinler [GK], B. No: 2019/17374, 29/11/2023.

Fatma Ülker Akkaya, B. No: 2014/18979, 22/2/2018.

Ferda Yeşiltepe [GK], B. No: 2014/7621, 25/7/2017.

Göksel Korkmaz, B. No: 2012/869, 16/4/2013.

Hamza Buğdacı, B. No: 2013/1858, 3/2/2016.

Hüseyin Tunç Karlık ve Zahide Şadan Karlık, B. No: 2013/6587, 24/3/2016.

İsmail Hakkı Bulunmaz, B. No: 2014/2960, 4/10/2017.

Kemal Özcan, B. No: 2017/18560, 12/2/2020.

Kuddis Büyükkakılı, B. No: 2014/3941, 5/10/2017.

Mehmet Hocaoglu, B. No: 2013/3207, 15/10/2015.

Muzaffer Akkanat, B. No: 2013/2339, 7/5/2015.

Nazıla Adıgozalzade ve Ferid Adıgozalzade, B. No: 2019/8334, 16/3/2022.

Necmettin Doğru, B. No: 2013/1337, 16/5/2013.

Nesrin Kılıç, B. No: 2013/772, 7/11/2013.

Nurten Esen, B. No: 2013/7970, 10/6/2015.

Onurhan Solmaz, B. No: 2012/1049, 26/3/2013.

Ökkaş Şahin, B. No: 2019/11913, 19/1/2022.

Ramazan İpek, B. No: 2012/1105, 17/7/2014.

Şuayip Şen, B. No: 2014/4859, 14/9/2017.

Tamer Mahmutoğlu [GK], B. No: 2017/38953, 23/7/2020.

Tevfik Baltacı, B. No: 2013/8074, 9/3/2016.

Turan Dal, B. No: 2013/5964, 6/1/2016.

Uğur Ziyaretli, B. No: 2014/5724, 15/2/2017.

Vecide Ayyıldız, B. No: 2014/5841, 5/4/2018.

Veysel Akdoğan, B. No: 2018/34556, 29/12/2021.

Yasemin Mutlu, B. No: 2013/1426, 25/3/2014.

Yeşim Bullock, B. No: 2014/13223, 20/9/2017.

Zekiye Şanlı, B. No: 2012/931, 26/6/2014.

Birleşmiş Milletler

CESCR, General Comment 19: The Right to Social Security (art. 9), 2007.

CESCR, General Comment No. 20: Non-discrimination in economic, social and cultural rights (art. 2, para. 2, of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), 2009.

CESCR, General Comment No. 3: The Nature of States Parties Obligations, 1990.

CESCR, Miguel Angel Lopez Rodri/Spain, Appl. No. 1/2013, 4/3/2016.

CESCR, Trujillo Calero/Ecuador, Appl. No. 10/2015, 26/3/2018.

HRC, F. H. Zwaan-de Vries/the Netherlands, Communication No. 182/1984, 9/4/1987

HRC, S.W.M. Broeks/the Netherlands, Communication No. 172/1984, 9/4/1987.